

ДУБРОВЧАНИ У БЕОГРАДУ

БЕОГРАД — ПРИВРЕДНО СРЕДИШТЕ СЕВЕРНЕ ТУРСКЕ

Медитерански трговци, а с њима и Дубровчани, открили су Турску током шеснаестог века. Кад су, после проналаска нових прекоморских путева и земаља, трговачки градови на обалама Средоземног Мора, Млеци и Дубровник међу првима, почели да губе своју посредничку улогу између Истока и Запада, довитљиви трговци окренули су се, из тих лука, ка европској Турској и открили је као земљу која нуди своје огромно богатство у сировинама, у рудама, житу, вуни, кожама, крзнима, воску и дрвету, артиклима тада необично траженим у Европи у којој се становништво нагло множило и која је доживљавала бујан процват мануфактурне производње; Турска се, поред тога, показала као земља која жељно тражи производе западних земаља, тканине и луксузну робу као најважније. Откриће Турске имало је значај проналаска новог континента. Трговци низа градова који су опточавали Средоземно Море стичу крупна богатства у трговини с овом земљом. Сплит почетком седамнаестог века постаје једна од најпрометнијих лука Средоземља. Слава богатих и окретних дубровачких трговаца и помораца разноси се широм света. Дошло је до тога да су, крајем шеснаестог века, почеле да продиру у Средоземно Море и улажу своје капитале у трговину с Турском и велике атлантске силе Француска, Холандија и Енглеска, које су се нагло подигле после открића нових континената и путева.

Тако је у Турској, том горостасном мозаику поробљених земаља које је др-

жао на окупу један малобројни војнички народ, никнуло мноштво градова необичног богатства и живости. Њихову појаву изазвао је, добрим делом, утицај страног трговачког капитала и они су били паразитски организми, расути по тој релативно заосталој земљи.

Улазак Турске у зону интереса европског трговачког капитала (удео дубровачких средстава био је ту јако видан) био је од судбоносног значаја за ту земљу.

Турци су постигли успехе у Европи не зато што су били испред ње, него због тога што су, према њој, били далеко заостали. У југоисточној Европи у времену турских упада распада се феудални режим, а нове друштвене снаге, грађанске на првом месту, немају још ни смисла ни моћи да се идентификују са државом и да је повежу, организују и, најзад, сачувају. Турци су били свежи варвари према њима, њихово феудално уређење било је у успону, пуно реда, смисла, снаге и доброг поретка, и они су изишли као победници у том сукобу двају сасвим различитих светова.

Међутим, то им се осветило. Европске земље биле су далеко испред њих, па иако су, у тренуцима најдубље кризе, кад се из рушевина једне издизала друга Европа, претрпеле пораз и штету у сукобу са Турском, оне су, од краја петнаестог века, кренуле гигантски напред и као државне организације, и као привредне силе и као друштвене заједнице, толико напред да Турска није могла бити остављена и

препуштена самој себи да на миру преживљава све оне фазе кроз које је прошао хришћански свет у свом друштвеном, економском, културном и политичком животу.

Турска је постала плен страног капитала пре но што је поникао њен сопствени капитал. Све што је доцније ницало било је кржљаво и у пуној зависности од иностранства.

Турске чаршије, додуше, ничу брзо и, у поређењу са нашим средњовековним трговиштима, оне су и многобројније, и многољудније, и богатије. Али, у суштини, кад се погледа начин њиховог пословања, мора се уочити да су оне не само присно везане за страни капитал, него да су, у многоме, последица његовог утицаја. Упорно и вековима оне служе за прикупљање производа турског сељака и за продају мануфактурних и индустријских артикала страног света. Турци су носили сукно од вуне коју су извезли и расветљавали своје ноћи свећама од свог воска, направљеним негде преко мора. И зато, иако се по турским чаршијама издвојио велики број људи широких пословних веза и са знатним средствима, оне су биле само паразит чија егзистенција зависи од организма који исисава.

Све је то изазвало последицу да се у Турској као зла коб или проклетство вековима осећао недостатак новца. По својој стварној вредности, турски извоз, који је био огроман, премашивао је вредност увезених ствари, али је, и поред тога, спољнотрговачки биланс Турске показивао сталан дефицит. Док су ратови доносили успеха и плена, то се могло надокнадити. После се прешло на исцрпљивање сопствених поданика, на насиља, управа се корумпирала, а успехе у рату заменили су компромиси, порази и катастрофе.

Током шеснаестог века Београд је постао један од најпрометнијих трговачких чворова европске Турске, у коме се састајало неколико главних копнених и речних путева овога дела све-

та. Његов изузетни географски положај, који је знатно допринео развоју његове трговине, констатовали су сви европски путници тога времена који су кроз њега прошли. „Београд је на тако згодном месту за трговину као ретко која варош на копну, јер се налази на ушћу Саве у Дунав. Недалеко од Београда утиче у Дунав и велика река Тиса; ни Драва није далеко, исто тако ни Морава. А како Дунав тече према Црном Мору, Београд може врло лако трговати са врло далеким земљама...“¹ Ово је, 1669 године, забележио врло радознали енглески путник Браун. Међутим, он је заборавио да помене да је Београд био чвор у коме се повезивало и неколико главних копнених путева европске Турске, пре свега њена главна артерија, Цариградски друм. Шајкама низ Дунав и караванима из јадранских и јонских лука, стизале су у Београд велике количине мануфактурних производа европских градова, а из Цариграда и преко Црног Мора доносили су трговци раскошне продукте Истока: мирисе, fine тканине, зачине, оружје, драгоцене метале и тако даље. „Овамо годишње дође на камилама и колима по пет до шест хиљада камилских и колских товара робе из Мисира, Сирије, Сајде, Бејрута, Смирне и арапске и перзијске робе уопће“, прича са доста претеривања турски путописац седамнаестог века Евлија Челебија. „Овдје се ти товари препакивају, те се роба извози у све вилајете Мађарске, Пољске, Чешке, Шведске, Млетака, Босне и других земаља и из њих се увози...“² Уствари, најважнија улога београдских трговаца била је у снабдевању мануфактурном робом турских посела северно од Саве и Дунава, увек преплављених војском која је носила одећу од најбогатијих тканина и накитњастог кроја, накинђурену свакојаким украсима. Чим су, 1553 године, прешли аустро-турску границу, чланови једног аустриског посланства били су изненађени шаренилом и богатством

¹ Путопис д-ра Брауна (превод Владете Поповића), *Гласник Историског друштва у Новом Саду* VII, 1—3, 1933, 185—186.

² Evlija Čelebija, *Putopis (prevod Nazima Šabanovića)* I, Sarajevo 1954, 103.

одеће и опреме турских војника. „Угледао сам необичан и пријатан приказ: обојени штитови и копља, хорде украшене драгим камењем, разнобојно перје, турбани од платна засењујуће белине, изврсни коњи, најлепша опрема“, забележио је један од чланова посланства, хуманиста Бузбек.³ У средишту необично богатих области, Београд је, поред тога, био и знатно тржиште житом, тако да је многе европске путнике изненађивала величина житних магацина који су се, ради лакшег истовара или утовара жита на бродове, налазили поред река. И не само то. Иако у мањем обиму, београдски трговци су се бавили и извозном трговином домаћих производа. Њихови каравани, натоварени воском, кожама и вуном, спуштали су се до јужних лука, а од половине седамнаестог века ова роба се упућивала и у аустријске земље. После турских провала у Аустрију и Угарску, Београд се увек претварао у тржиште где су се продавале хиљаде похватаних хришћана. Тако је Београд постао оно што је за њега, са много источњачког претеривања, рекао Евлија Челебија. Београд је, каже он, „Мисир Румелије. Сви су му становници рођени трговци импортном робом. Како је шехер врло јефтин, то је из других крајева дошло на хиљаде народа и овдје се населило“.⁴ И заиста, поред домаћих Срба, досељеника из Босне, Дубровчана, Турака, Грка, Јевреја, Јермена, Мађара и Цигана, који су сачињавали његово стално становништво, у Београд су стизали, са својом робом, и Арапи, Персијанци, Татари, људи свих боја и језика муслиманског истока.⁵

Претворивши се, под Турцима, од пограничног утврђења у трговачки град источњачког типа, Београд је нагло променио и свој изглед. Сагорео у пожару који је букнуо приликом турског освајања, Београд је никнуо из згаришта по архитектонским принципима

својственим читавом Леванту: тврђаву су уоквирила предграђа кривудавих и тесних трговачких и занатлиских улица, а њих су опточиле простране махале са слепим потлеушицама и витким чардацима, утонулим у зеленило вртова. Камене хришћанске цркве президане су у каравансараје и џамије; те грађевине, поред сараја султановог намесника, безистана и амама, биле су једини архитектонски украс ове сликовите турске вароши.

Средиште трговачког живота било је у предграђу које се спуштало од горњег града на калемегданском платоу до Дунава. То предграђе се, уствари, састојало од замршене мреже уских, калдрисаних улица, са великим базарима и каравансарајима, са мноштвом дућана крцатих колико домаћом робом, толико и раскошним тканинама, увезеним из разних земаља од Енглеске до Индије, скупоченим оружјем, источњачком одећом и ситном луксузном робом западног порекла. „Улице где је трговина најживља, прича енглески путник Браун, покривене су дрвеним кровом, као и у другим трговачким местима, ради заштите од сунца или од кише. Састоје се обично од дућана који су мали. На ниској тезги, као кројач у Енглеској, седи дућанија и продаје робу купцу који остаје напољу, ретко кад улазећи унутра“.⁶ Сплетови ових улица имали су свој чвор и средиште у малим трговима, окруженим дућанима, званим чаршије. Главна чаршија је, тврди Евлија Челебија, била „Царски трг“; састојала се од 3700 дућана. Поред ње, каже он, постојале су и следеће чаршије у овом предграђу: Аврет-пазар, Дуга чаршија (у тој чаршији, дутој 3000 корака, „заступљене су све занатлије“), Казанциска чаршија, Рибарска пијаца, Средњи трг, Бајрам-бегова чаршија, Табхане, Кафане и Мали-пазар.⁷ Пет великих каравансараја пружали су склониште страним трговцима и њиховој роби. Је-

³ O. G. von Busbeck, *Vier Sendschreiben über die Gesandtschaft nach der Türkei*, Berlin, 1926, II.

⁴ Evlija Čelebija, *нав. место*.

⁵ Подробнија саопштења о трговини тур-

ског Београда види: Радован Самарџић, *Београд под Турцима*, Београд 1954, изд. Коларчевог народног универзитета.

⁶ Браун, *нав. место*.

⁷ Evlija Čelebija, *нав. дело*, 98.

дан немачки путник из шеснаестог века бележи да су то зграде саграђене у истом стилу од камена и цигли, оловом покривене, са правилним четвртастим двориштем у средини. „То су грађевине на два спрата, наставља он, са низовима малих соба, снабдених каминима“.⁸ Каравансарај Мехмеда Соколовића, саграђен шездесетих и седамдесетих година шеснаестог века, претстављао је монументално здање. Подигнут на два спрата, он је имао три одељења: у првом је био дуг безистан са низом дућана с обе стране, у другом су, у 160 оцаклија, становали страни трговци, док се треће одељење састојало од пространог дворишта са шталама за коње и камиле.⁹ У овом делу вароши налазио се и велики безистан који је Енглеза Брауна својом величином и изгледом потсетио на лондонску берзу,¹⁰ а за који барон Вратислав, Чех, каже: „Све је овде удешено за сигурност еспапа и удобност трговаца који ту имају дућане са сваковрсном робом“.¹¹ Безистан је, у облику квадрата, опточавао поплочано двориште са чесмом на средини, док је он споља био уоквирен низовима дућана, под тремовима, где су, поред Турака, нудили своју робу и Срби, Јермени и Грци.¹²

У овом, трговачком делу Београда који се спуштао на Дунав становали су и пословали и Дубровчани.

ДУБРОВАЧКА НАСЕБИНА У БЕОГРАДУ

У привредном животу Београда под Турцима, а понајвише у његовој трговини, велику, понекад и главну улогу играли су Дубровчани. Турска освајања средњовековних балканских земаља затекла су систем дубровачких колонија на том пространом подручју. Турцима је, као малобројним ратницима-освајачима, била потребна извесна трговачка спона са западним земљама, и они су

је, добрим делом, нашли у тој мрежи дубровачких колонија. Зато те насеобине спретних и упућених трговаца, који су имали непрекинуте везе са свим лукама Средоземља, не доживљују, доласком Турака, своју пропаст, него се још и умножавају, раскошују и богате, па дају Дубровнику хране да бујно процвета као ренесансни град. Дубровачкој трговини у Турској свакако је ишло на руку јединствено царинско подручје те државе која је збрисала све старе феудалне и државне међе; ту трговину је потпомогао и чврст правни поредак који је владао у Турској у првим десетлећима њеног господства у јужнословенским земљама и који је омогућавао да привилегије дароване Дубровчанима од Високе Порте буду поштоване.

Дубровчана је било у Београду већ у времену деспота Стевана, кад су они очевидно користили његове напоре да подигне привреду града који се све више сматрао средиштем српских земаља око њега окупљених.¹³ Ускоро, међутим, напоре откад су се београдски беди претворили у крваво поприште најжешћих угарско-турских борби, јер је од поседовања тог града зависила превласт и једних и других на југоистоку Европе, Београд је постао непривлачан за хладне трговце Дубровника који су се увек у својим пословима ограничавали само на позадину.

Па и кад су Турци, 1521 године, освојили ту „капију Балкана“ и „град светих борби“, Дубровчани не хитају у њега: још двадесет година он је истурена турска тврђава, дакле несигуран терен за трговца; усто, због таквог свог, делимично пограничног, положаја, Београд тада још није могао вредети као саобраћајни чвор и привредно средиште које би привлачило трговце са стране. И зато, све до 1541 године кад су Турци освајањем Будима померили своју гра-

⁸ Сведочанство путописца Стевана Герлаха из 1573 и 1578 године. (Petar Matković, Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka, Rad, 156, 1893, 15—16; Ч. Мијатовић, Пре 300 година, Гласник 36, 210—214).

⁹ Исто.

¹⁰ Браун, нав. место.

¹¹ Ч. Мијатовић, нав. дело, 216.

¹² О томе сведоче поменути путописци. Опис турског Београда саопштен је детаљније код Р. Самарцића, нав. дело.

¹³ Михаило Динић, Београд у Средњем веку, Београд, 1954, изд. Коларчевог народног универзитета, 25—26.

ницу далеко на север, Дубровчани у Београд чешће навраћају због својих трговачких послова него што се у њему насељавају. Први тестамент једног дубровачког трговца настањеног у Београду потиче из 1532 године,¹⁴ први пут се један Дубровчанин, насељен у Београду, задужио у Дубровнику 1533 године,¹⁵ а прво друштво дубровачких трговаца намерних да тргују у доцнијем „Мисиру Румелије“ склопљено је последњег дана октобра 1536 године.¹⁶ Касније, међутим, сви ти документи су, из године у годину, необично чести, има их толико да омогућају да се на основу њих прорачунава број Дубровчана насељених у Београду у одређеном времену.

Извесно је, ипак, да је Београд обухваћен подручјем дубровачке трговине у европској Турској и да се зачала у њему насеобина Дубровчана већ пре 1541 године. До пропасти Угарске на Мохачком Пољу 1526 године то се свакако није десило, јер се до тог времена не помињу никакве везе дубровачких трговаца с Београдом. Исто тако, кад је речене године требало да се затражи обавештење од београдског намесника Абдусалема куда треба однети султану харач, дубровачки Сенат је одлучио да се то учини или писмом или помоћу посланика: да је тада било Дубровчана у Београду, Сенат би то свакако учинио преко њих, јер је то била његова уобичајена пракса.¹⁷ Међутим шест година после тога, 1532, већ се у документима помиње „капелан (дубровачких) трговаца у Београду“, што је непобитно сведочанство да је слом Угарске схваћен у Дубровнику с довољно реализма и да је већ те године било у Београду толико насељених Дубровчана да им издржавање капелана није претстављало велики терет.¹⁸ Том годином, уствари, судећи према сачуваној грађи, и почиње историја дубровачке колоније у Београду. Већ следеће године, кад је из Дубровника изаслан у Београд Јакоб Вла-

хов да попише заоставштину двојице Дубровчана који су ту умрли, њему је, приликом поласка на пут, било наложено да тај посао изврши у присуству „тројице од наших трговаца“.¹⁹ Број Дубровчана у Београду очевидно је растао из године у годину, јер се иначе не може објаснити приметан пораст докумената, сачуваних у сређеном и брижљиво вођеном дубровачком архиву, који говоре о њиховом пословању. У времену од 1532 до краја 1540 године у Београду се, према тој грађи, помиње десетак Дубровчана, што, у поређењу са чињеницом да се после тога у том месту јавља из године у годину двадесет до тридесет самосталних дубровачких трговаца, несумњиво показује да је у поменутом времену у Београду пословала прилична група Дубровчана, али да је њихова колонија као трговачки емпиријум била у том граду тек у стварању. Уосталом, да се до 1541 године у Београду већ није била зауставила знатна група дубровачких трговаца, зар би се одмах после те године, кад су Дубровчани кренули, за турском војском, у свој поход на север, могла готово преко ноћи обрети у том граду читава насеобина тих предузимљивих људи?²⁰

Половином шеснаестог века, кад су послови ишли добро и кад су се брзо стицала читава богатства, дубровачка колонија у Београду још не претставља насеобину људи занавек насељених у једном крају. Дубровчани долазе у Београд само повремено, на неколико година, док не зараде онолико колико су предвидели приликом поласка на пут. И како су се њихова предвиђања готово редовно обистињавала, они нису имали потребе да се преко тог времена задржавају тако далеко од отаџбине, па су се враћали у Дубровник. И тако се, све до краја шеснаестог века, може махом говорити само о Дубровчанима привремено насељеним у Београду. Од средине тог столећа, наиме од 1541 године, стално је пословало у Београду око два-

¹⁴ Јорјо Тадић, *Дубровачка архивска грађа о Београду I*, Београд 1950, 3.

¹⁵ Исто, 188.

¹⁶ Исто, 9.

¹⁷ Исто, 3. ¹⁸ Исто, 4.

¹⁹ Исто, 5.

²⁰ Разматрања вршена на основу наведене збирке грађе Ј. Тадића.

десет до тридесет самосталних дубровачких трговаца; сваки од њих увек је имао око себе по два-три момка, калфе и дјетића. Породице су им, готово редовно, остајале у Дубровнику.²¹

Доцније, међутим, а нарочито од првих деценија седамнаестог века, кад више није било муњевитих зарада, Дубровчани постају стални становници Београда, живе ту са својим породицама и рађају децу која остају у том граду и настављају послове својих очева. Тада је у дубровачкој колонији пословало просечно 20 до 30 трговаца; број свих Дубровчана, насељених у Београду (породице, момци, послуга), био је, међутим, знатно већи. Према извештају барског надбискупа Петра Масарекија, који је 1632 и 1633 године извршио апостолску визитацију у Србији, Дубровчани су у Београду држали 30 дућана; заједно са породицама и слугама, било их је две стотине. Босанских католика, занатлија и трговаца, било је тих година око 1500, а читав град имао је 8.000 огњишта и око 60.000 становника.²²

У дубровачкој колонији у Београду написана је 16 децембра 1656 године једна жалба коју је потписало тридесет трговаца, вероватно њихова велика већина („*ово пишући сви смо се наједно скупили од туге и невоље*“), јер је тешко претпоставити да је у децембру, кад је писмо састављено, неко још увек био по селима или на путу.²³

Шест година после тога, 8 јануара 1662 године, скуп дубровачких трговаца у Београду упутио је влади једну тужбу коју је потписало петнаест трговаца, али је тада њихов број у Београду свакако био нешто већи, и поред тога што се у акту каже: „*зато молимо... свиколици плачући...*“ Тужба је, наиме, поднесена против двојице чланова колоније, па се они нису на њу потписали, као ни њихови евентуални пријатељи (њих, свакако, није био изразитији број, јер би се то, свакако, могло наслутити из тужбе).²⁴

Једну одлуку београдске колоније Дубровчана, која је донета 1681 године, потписало је тринаест трговаца; у акту се, међутим, каже да је одлука изгласана једнодушно, да је свих седамнаест присутних дало за њу свој глас.²⁵ Овај случај нагони да се с опрезношћу говори о броју дубровачких трговаца у Београду на основу њихових заједничких аката које су они потписивали. Ипак, отступања не могу бити знатнија, поготову кад се има у виду чињеница да се на актима колоније нису потписивали само писмени и присутни њени чланови него се ту налазе и имена неписмених и отсутних трговаца које су потписали њихови опуномоћени пријатељи.

Две године после доношења одлуке дубровачке колоније за коју је дало свој глас седамнаест присутних трговаца избио је онај страховити и бурни Рат Свете лиге који је донео катастрофу и запустелост целом старом турском Београду, па и насеобини Дубровчана у њему. Све дотле, дакле, егзистирао је, и поред свих мена током једног и по века, тај мали али снажни и отпорни организам у великом телу Београда. Он се, као што се из саопштених података види, смањивао сасвим постепено и још је био далеко од тога да ишчили сам од себе. Његово дејство се, додуше, више није осећало као раније, кад је, средином шеснаестог века, дубровачка трговина у Београду значила основну потку његове привреде, али, види се јасно, до тога није дошло због смањеног броја Дубровчана у Београду него услед појаве и других сличних, само још крупнијих, организама у Београду.

Београдска колонија дубровачких трговаца налазила се и у шеснаестом и у седамнаестом веку на истом месту, у предграђу које се спуштало на Дунав, у близини великог безистана и главне чаршије, дакле у трговачком средишту града које се, такође, у току та два века није померало. Она је била окупље-

²¹ Исто.

²² Miroslav Vanino, *Isusovci u Beogradu u XVII. i XVIII. stoljeću, Vrela i prinosi*, 4, 1934, 5.

²³ Преписка 17, 90/2221 (Државни архив у Дубровнику).

²⁴ Исти свежањ докумената.

²⁵ Исто, 48/1858.

In nomine Amen. 1596. 9. 12.
 Illustrissimis principibus et Electoribus Romanis, et
 subiectis scabiam a bonitate dilectissimi patris nostri
 illustrissimum sinam pasco il quale dal 1596. s. etiam l'istato qui
 piu negotij et tali terminis suo. Et comandare una tela
 sua forte et letere al capitulo di Vienna giustificarli la mo
 venuta et il quale ancora noi de forinorano et quello son
 illustrissimum ci comandava siamo obedirli conforme la commissione
 dataci dal Re. Ma diciamo che le strade sono troppo peri
 colose et piene de campagne de uomini de mal fare sicome
 de relationi de di continuo si biamo / il grand. col suo fe
 licissimo exercito si è andato verso agria et secondo il
 calcolo de si fa ieri e giunto sotto quello et il suo exercito
 l'istimo exercito / l'ist. m. ano data per le debili signaria
 andare a visitare mo abito e correa molto spesso in
 le mense de li mesi li quali con grandissimo difficulta
 settona sono pleggi una settimana de andare per le strade
 punto in sono sicure per l'ist. m. restano serute de
 prometterci de la moneta al id de in patiamo de la tale nec
 sarie de mandare de fornire auesate la resolutione

Сл. 2 — Прва страна писма дубровачких поклисара М. Гучетића и М. Кабужића састављеног у Београду 12 септембра 1596 године. Поклисари јављају влади да су започели преговоре с турским великодостојницима. Истичу опасности којима су били изложени на путу

на око једног малог трга, званог понекад дубровачком, хришћанском или латинском чаршијом. О томе сведочи више докумената у којима се казује да куће дубровачких трговаца у Београду гледају на чаршију. Колонија је била територијално јединствена и целовита, и то свакако већ од краја шеснаестог века, докад су Дубровчани, куповином или закупљивањем кућа, дућана и земљишта, успели да из своје средине, узајамним помагањем²⁶ и уз помоћ своје владе, смишљено отстране друге становнике Београда. То се види из купопродајних уговора кућа и дућана у колонији: у тим документима се увек наводи с којим кућама и земљиштима граничи објект који се продаје, и то су готово редовно дубровачка имања. Тако су тутори заоставштине пок. Ивана Стјепановића, дубровачког трговца у Београду, 24 јануара 1578 године продали његов дућан, који се налазио „у чаршији“ између дућана и кућа других Дубровчана, Николи Гргуровом, опет Дубровчанину.²⁷ Три године после тога, 24 фебруара 1581 године, продао је Вукашин Стјепановић из дубровачког села Осојника дућан свог, у Београду умрлог, сина Стјепана неком Божу Радосалићу из Груза за 44 талира. Тај дућан се налазио између радње Стијепа берберина и магазе Тома Матијевића, очевидно Дубровчана.²⁸

Територијални интегритет дубровачке колоније није, ипак, никад остварен до краја: међу кућама и дућанима Дубровчана запажа се и иметак понеког босанског трговца, Арнаутина, Турчина или домаћег Србина. Ти људи су, свакако, били пословно у непосредној вези са дубровачким трговцима, а има сигурних индиција да су они и радили заједно са њима и да су се покоравали прописима њихове колоније.

Кад су се, од краја шеснаестог века, почели да насељавају у Београд и босански трговци, они су своје куће и ду-

ћане куповали, изнајмљивали их или подизали у непосредној близини дубровачке насеобине, око које су се окупљали и други трговци католичке вере. Тако су се куће, радње, авлије и бостани Дубровчана у Београду цео један век граничили или преплитали са имањима босанских насељеника, што је било од великог значаја за међусобно преношење утицаја, али што је доводило и до честих сукоба и свађа између те две колоније.

Дубровачка насеобина у Београду састојала се од кућа левантског типа, грађених од ћерпича или дрвета, са станом на спрату и магазином испод њега. Куће су обично имале калдрмисану авлију, понекад и башту и бостан, па чак и мали виноград. Њихове зидове оплитала је, готово увек, хладовита лозачардаклија. Тако је, на пример, 1619 године Гргур Николић Бутки продао „*моју влаштиту догању која је овди у Београду с авлијом, чардаком, кућицом, бостаном и с двије избе (то је једна под догањом, а друга под чардаком) и с осталијем што се здржи у реченој у оному бићу у кому се находи сада... која догања, чардак и кућица конфинају од истока с бостаном, од запада с догањом Ника Грапића, од полудне с кућом Деана Бурића Арнаутина, од сјевера с чаршијом*“.²⁹ Заиста, у дубровачкој насеобини у Београду се ретко могла наћи кућа која је била не само без дворишта него и без баште или винограда, што је потпуно у складу с речима многих странаца и путописаца оног времена да је Београд један од најлепших градова због тога што су његове куће бујно и раскошно утонуле у зеленило својих вртова. Дубровачке куће су, обично, гледале једном страном на чаршију, а иза њих су се простирали њихови повртњаци, воћњаци и виногради. Од четири куће које је у Београду средином шеснаестог века поседовао Дубровчанин Лука Димитровић три су

²⁶ Кад се у колонији, 1621 године, дознало да је хуџет (документ о поседовању) »од догање Андрије Петра Роси«²⁷ заложен код неког Ибрахима Челебије Мамелеџије за 250 сребрних талира, колонија је одлучила да се

он заједнички откупи (Diversa de foris, 38, 185—185').

²⁷ Div. not. 121, 51—51'.

²⁸ Div. not. 123, 156.

²⁹ Diversa de foris 37, 236—236'.

имале — тако стоји у документу — своје баште.³⁰ Јакоб Радојевић продавао је у Београду 1588 године кућу с виноградом, а годину дана касније кућу с вртом и виноградом.³¹

То показује да се дубровачка насеобина у Београду не сме замишљати уз помоћ уобичајеног схватања архитектонског изгледа вароши левантског типа као места која су јасно подељена на улице и чаршије са трговачким и занатлиским радњама и на мирне махале за становање. Дубровчани су на једном месту и становали, и трговали и чували залихе своје робе, што у ондашњим нашим градовима није био изузетак. Али кад се, насупрот томе, помене чињеница да је у тадашњем Београду средиште трговине ипак било у посебним улицама и по чаршијама, базарима и безистанима, врло је вероватно да је ту морало бити и дубровачких дућана, поготову кад се има у виду да је насеобина Дубровчана такорећи излазила на тај најпрометнији део вароши.

У свакој дубровачкој кући у Београду обично се налазио дућан или магаза, и такво здање се називало догањом (*una dohagna sive domus cum apotheca*,³² *doganea, hoc est domus cum apotheca*³³). Иза куће се, у дворишту, за потребе дућана или домаћинства, обично налазио тзв. земуник, по свему судећи помоћна зграда у облику земунице каквих је онда, према извештајима путописаца, било, нарочито у Срему, веома много, читавих насеља у њима. Ових земуника било је готово уз све дубровачке куће и дућане у Београду, тако да је, приликом слања извршилаца тестамената из Дубровника у београдску колонију, увек тим људима давано упутство да тамо обрате пажњу на кућу, дућан и земуник умрлог. Уз куће Дубровчана у Београду налазиле су се и друге помоћне зграде, кућице у којима се кувало, мањи обори, кровинаре за сушење коже итд.

Није тешко доћи до извесног при-

ближног броја кућа које су поседовали Дубровчани у Београду, наиме до броја кућа које су сачињавале њихову насеобину, кад се пође од чињенице да су то биле омање приземне или једносратне куће и да је сваки трговац, радио он лично или за неко друштво, увек располагао бар с једном, а врло често и с више зграда или као својим власништвом или узетим под кирију од другог Дубровчанина. Тридесет или четрдесет кућа свакако најприближније дају слику величине дубровачке колоније у Београду у шеснаестом и седамнаестом веку.

Док је колонија током шеснаестог века формирана, подигнута и заокружена, Турци појединци или разне турске задужбине већ су постали власници земљишта у Београду и око њега, па је дошло до тога да су многе од дубровачких кућа биле саграђене на туђем, турском земљишту које је узимано у закуп (мукату), што није доводило у питање право Дубровчана да као неприкосновени власници располажу својим кућама. Тако је Марин Стојковић продао, у јануару 1546 године, своју кућу и дућан с том напоменом да ће и нови власник остати дужан да „плаћа Турцима десет аспри месечно за земљиште“.³⁴ Кад је једно дубровачко трговачко друштво крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година шеснаестог века изнајмљивало, одн. куповало за своје потребе неколико кућа у Београду, сва су та здања била у рукама Дубровчана, а сва су се налазила на земљишту Пертев-пашине џамије.³⁵ Кад власник куће није био обавезан према Турцима као имаоцима земљишта, то се обично наглашавало у купопродајним уговорима. Документ о поседовању непокретне имовине (хуцет) издавао је Дубровчанима, као и осталим становницима Београда без обзира на њихове посебне привилегије, београдски кадија, који је располагао списковима свих кућа и њихових власника и пред којим су склапани сви купопродајни уговори. Међутим, и поред тога, територија ду-

³⁰ Ј. Тадић, *нав. дело*, 89.

³¹ Proc. not. 28; 14, 55.

³² Ј. Тадић, *нав. дело*, 54.

³³ Proc. not. 32, 254'.

³⁴ Ј. Тадић, *нав. дело*, 40.

³⁵ Div. sanc. 168, на више места.

бровачке насеобине и све зграде на њој биле су, до извесне мере, издвојене, ограђене, и ту су се безбедност непокретне имовине и сигурност од сваког деложирања подразумевали. Изићи изван тог круга значило је изложити се свему ономе што су изискивале потребе једног многољудног турског града. У једном уговору, склопљеном између два Дубровчанина, стоји: „Исто тако продао је једну кућу у Београду, која је у турској четврти, према санџак-беговој кући, и то под овим условом: ако речена кућа буде купцу одузета и он је буде лишен од било кога, речени купац нема права ни на његово накнадно потраживање...“³⁶

Дубровчани су своју колонију у Београду називали плацом ако су хтели да је означе као насеље или пословну заједницу; третирајући своју колонију као правни организам, они су је називали колоном или опћином. Оно тело, међутим, које је претстављало толику већину трговаца да је могло доносити одлуке у име целе колоније називано је скупом, термином који је истовремено означавао и сам састанак, и групу људи који већају, као и само заседање. Један акт колоније из 1681 године почиње, на пример, следећим речима: „Будући се скупили у скуп за после опћине и за учинити што ће бити за боље и корисније свијех нас Дубровчана који абитамо у овој плаци...“ На крају се каже да је одлука, донета на скупу, уписана у књигу „од колоне“.³⁷

УРЕЂЕЊЕ ДУБРОВАЧКЕ НАСЕОВИНЕ

Захваљујући повластицама које су уживали у Турској и према којима су имали пуну правну безбедност и могућност да, између себе, живе по својим законима, Дубровчани су могли да своју заједницу у Београду, као и у другим турским варошима где су постојале њихове колоније, уреде као неку малу трговачку републику. Под непосредном влашћу и пуним надзором дубровачке

владе, која јој је прописивала законе и одредбе, дириговала њеном трговинском политиком и уплитала се у њу као врховни судија, колонија Дубровчана била је у Београду правно сасвим издвојена од његовог осталог становништва. У оквирима које јој је одређивала влада у Дубровнику, она је сама управљала собом, сама заузимала став према турским властима и у судском погледу била широко самоуправна.

Београдском насеобином Дубровчана управљао је скуп свих самосталних трговаца који су заједнички решавали сва питања колоније. Његове компетенције биле су врло разноврсне.

Скуп је, прво, имао у извесном смислу и до извесне мере законодавну власт с правом да је примењује у београдској колонији и у оном кругу око Београда у који су улазила места непосредно везана за његово тржиште, с којима су дубровачки трговци лично пословали или се у њима краће или дуже задржавали (источни Срем, јужни Банат, Смедерево, Ваљево). Скуп је издавао прописе о организовању трговине, о политици цена, о прикупљању доприноса и такса и тако даље. Све то, свакако, није излазило из оквира оних одредаба које је, за своје колоније у Турској, или само за насеобину у Београду, доносила дубровачка влада; све одлуке скупа саопштаване су, одмах кад би биле изгласане, влади у Дубровнику, с намером да се она о њима обавести и да их одобри. Тако је, у новембру 1681 године, скуп Дубровчана у Београду донео прописе о заједничкој трговини кожама свих чланова колоније. Та одлука је несумњиво проистицала из оних одредаба којима је Сенат у Дубровнику, неколико година раније, утврдио делатност трговачке компаније Дубровчана у Турској са средиштем у Београду; међутим, и поред тога, поменута одлука београдског скупа саопштена је влади са изричито ненаглашеном али очевидном намером да се добије њена сагласност.³⁸

³⁶ Ј. Тадић, *нав. дело*, 89.

³⁷ Преписка, 17, 48/1858.

³⁸ Исто.

Скуп је, затим, управљао засебно, старајући се да се спроводе у дело наредбе које би стизале из Дубровника или одредбе које би он доносио. Исто тако, он је заступао интересе Дубровчана код турских власти, разматрао захтеве Турака и налазио начин како да колонија заузме према њима јединствен и најбољи став.

Из свега тога су, природно, проистичале и, у извесном смислу, компетенције скупа као извршне власти у засебини, а то је, омогућено турским привилегијама, имало за последицу да је скуп имао и улогу суда међу Дубровчанима у Београду. Доносећи, на пример, поменути одлуку о заједничкој трговини кожама, скуп је припретио да ће сваког њеног прекршитеља казнити са 500 дуката.³⁹ Из овог податка није тешко извући све речене дефиниције.

Скуп су, као што је речено, сачињавали пунолетни мушки чланови колоније који су се самостално бавили трговином. Слуге, калфе и ситни трговачки агенти позивали су се да учествују у скупу само у изузетним случајевима. Кад је 1662 године Франо Калуђер, један од тада најважнијих Дубровчана у Београду, хтео да бржебоље спроведе процес којим би спасао своју љубавницу од протеривања из колоније због умереног љубакања и скандала, он је, да би имао довољан број присутних, „*скупио све калфе и момке који су јучер изишли од госпара*“. То сазивање млађих у скуп колоније замерено му је касније у Дубровнику као кршење већ устаљеног обичаја.⁴⁰ — Још један случај показује да су калфе и момци присуствовали скупу колоније само у ванредним моментима, али да ни тада нису имали право гласа приликом доношења одлука. У новембру 1681 године дубровачки трговци у Београду су решили да заједничким пословањем оборе цену кожама, па су због тога сазвали скуп на који су довели и своје калфе да би се и они упознали са одлуком скупа и положили заклетву да ће је испуња-

вати. То је било потребно због тога што су и калфе узимале великог удела у пословима. Међутим, гласали су само самостални трговци и само су они потписали акт о одлуци скупа.⁴¹

Пошто би трговци на скупу расправили неко питање, одлука је доношена тајним гласањем, по угледу на дубровачка већа. Колика је била потребна већина гласова да би једна одлука скупа постала одлуком целе колоније, није нам могуће установити на основу неког документа у коме се то одређено каже, али има доста поузданих индиција да је право да доноси одлуке имала апсолутна већина трговаца присутних у Београду који су могли доћи у скуп. Наиме, у низу аката београдске колоније Дубровчана се каже да су извесну одлуку донели присутни чланови скупа и да се од тога изузимају само они против којих је одлука изгласана. Те одлуке су готово увек доношене у отсуству појединих чланова колоније, иако се томе супротставља чињеница да се то неприсуствовање само понекад истиче у актима: мора се претпоставити да се увек понеки од чланова колоније налазио на путу. Уосталом, нема никаквих доказа да је скуп дубровачке колоније имао, у одређено време, одређен број чланова.

Кад би одлука била изгласана, сви присутни на скупу заклињали су се понаособ над Јеванђељем да ће је поштовати. „*И заклесмо се сви на св. Јеванђеље...*“, каже се у једном акту колоније из седамнаестог века.⁴² Уколико су изузетно присуствовали скупу и калфе, они су се, ако је то било потребно, заклињали да ће извршавати његову одлуку, иако нису имали права да гласају.⁴³

Сем трговаца, у раду скупа учествовао је још један члан дубровачке колоније, капелан. Дубровчани, настањени у Београду, издржавали су увек у својој средини по једног капелана који је задовољавао њихове верске потребе, учио њихову децу писмености, али је,

³⁹ Исто.

⁴⁰ Преписка 17, 90/2221.

⁴¹ Преписка, 17, 48/1858.

⁴² Исто.

⁴³ Исто.

усто, вршио и нотарску и канцелариску службу. Као нотар, капелан је састављао и оверавао приватноправне уговоре чланова колоније (купопродајне уговоре непокретних добара, пописе инвентара, трговачке споразуме, брачне уговоре, тестаменте итд). Као канцелар, он је био спона између дубровачке владе и скупа, па, иако је био потчињен и једним и другим, био је значајна и поверљива личност која је одржавала кореспонденцију и чувала архив колоније. У његовим рукама налазила се и књига колоније, „*либро од колоне*“, коју је држао пред собом за време заседања скупа и уписивао у њу све његове одлуке. На крају, он је присуствовао и суђењима на скупу и водио записник у који је улазила свака реч и суда и саслушаваног. Пошто би скуп завршио посао, капелан је био дужан да, ако му се за то да налог, напише копију записника или одлуке скупа, која је слата у Дубровник.

Занимљиво је да београдска колонија Дубровчана никад није имала свог старешину (саро) који се повремено јавља у другим дубровачким колонијама (Сарајеву, Новом Пазару, Прокупљу), као један од њихових најугледнијих и најстаријих чланова, додуше без власти али са ауторитетом човека чија се реч прва слуша, који има право сазива скупа, као и непосредне и неконтролисане кореспонденције са владом. Отсуство једног оваквог човека у колонији надокнађивано је тиме што је један од њених чланова поседовао извесне компетенције старешине чисто формалног карактера: чувао је печат, давао упутства капелану за преписку, потписивао мање важна акта и организовао сазивање и одржавање скупа. Трговци се, иначе, чим би претстављали извесну већину, нису много освртали на њега, па, кадгод би били у било каквом сукобу са њим, састајали су се и доносили одлуке са компетенцијама скупа, а да им то дубровачка влада није замерала.

Дубровачка колонија у Београду

имала је у седамнаестом веку свој печат који је, заједно са потписима присутних трговаца, био средство скупа за оверавање својих аката, необично потребно због удаљености насеобине од Дубровника и због све чешћих сукоба који су избијали међу њеним припадницима током реченог столећа. Кад је 1661 године дубровачка влада наредила београдској колонији да поведе истрагу против својих непокорних чланова, она је то наређење завршила следећим речима. „*Чим та истрага буде обављена, пошаљите нам записник потписан и печатан*“.⁴⁴ Због тога је за колонију и односе у њој било од великог значаја којем је њеном члану поверавала влада чување печата. Кад су почетком шездесетих година седамнаестог века настале у насеобини размирице, једна група је оптуживала другу: „*... у њих је печат од колоне, то и пишу што хоће и подишују од стране од колоне, а ми тега и не знамо...*“⁴⁵ На печату колоније, према једном спису из 1670 године, био је урезан лик св. Лазара, заштитника дубровачких трговаца у Турској, окружен натписом: SIGIL. COLO. MERC. RAGVSI. BELGRAD. — S. LAZARVS.⁴⁶

Дубровачка властела, која је већ последњих деценија шеснаестог века почела да се повлачи из послова у Турској, улагала је много труда да одржи систем колонија својих пучана у тој земљи, свесна да је тај систем онај корен од којег зависи егзистенција Дубровника. Зато је дубровачка властелска влада увек широм отворених очију мотрила шта се дешава у Београду, па је брзо, приправно и строго интервенирала против свих појава које је сматрала штетним.

Све одлуке скупа колоније добијале би стварно законску моћ кад би их одобрила влада. Сваки тежи сукоб или деликт у колонији решаван је у Дубровнику. Влада је прикупљала тужбе и жалбе, њој су достављани записници са процеса и саслушања, и она би, затим, донела пресуду која се морала по-

⁴⁴ Lett. di Lev. 58, 92—92'.

⁴⁵ Преписка 17, 90/2222.

⁴⁶ Л. Војновић, *Дубровник и Османско Царство*, 89.

штовати ако се хтело остати чланом колоније и уживати све њене повластице: дубровачка влада је била она која је од султана добијала привилегије за трговање у његовој земљи, и она је тиме држала у руци све своје поданике у Турској. Поклисари Дубровника који би пролазили кроз Царство имали су неприкосновену моћ и најшира овлашћења да у дубровачким колонијама суде, пресуђују и кажњавају, и никоме није падало на памет да се не покори њиховој речи. Београд је био далеко од пута дубровачких поклисара који би ишли за Цариград или се враћали из њега, и они су ретко у њему интервенисали, али је зато учешће саме владе у надзору над радом колоније у Београду и у решавању свих тежих сукоба и прекршаја до којих би ту дошло било много чешће, будније и одлучније. У складу са свим тим, влада је пажљиво штитила ауторитет скупа у колонији и увек обуздавала све појединце који би уносили атмосферу непослушности или распиривали раздоре.

Кад се, на пример, 1620 године, Тома Глеђевић, трговац у Београду, потужио влади да му се у колонији чини неправда, она га је оштро прекорела што се не покорава одлукама скупа, наредила му да поднесе новчану казну којом га је скуп казнио и припретила му да више не изазива њено незадовољство.⁴⁷ О самом спору и о томе да ли је окривљени, можда, био у праву, влада није хтела ни да разговара чим би дошла у питање његова дисциплинованост према заједници и њеним законима. Закон колоније као колектива био је толико јак да су његов притисак осећали и они ретки њени становници који нису били Дубровчани; а уколико су они били укључени у колонију као у пословну заједницу, морали су признавати све законе и прописе по којима се у њој управљало. Када је 1620 године један „Бошњак“, који је иначе живео у колонији, покушао да бесправно обезбеди себи куповину једне куће и кад је по-

чео да прети турским судом, скуп га је казнио с високом казном од 150 талира.⁴⁸

Један спор у колонији изгледао је, на пример, овако:

У скупу дубровачких трговаца у Београду састављена је 8 јануара 1662 године тужба против „два брата Ђеновеза“ који све остале прогоне, псују, лажно оптужују и свима прете да ће их „дати овди Турцима“. „Не само то него јер је у њих печат од наше колоне и пишу сами по себи В(ашој) П(рисвијетлој) Г(осподи) и давају од нас фалсе информациони“. „Зато молимо ВВ. ПП. ГГ. свиколици плачући да нас либерате од овезијех од којијех ћемо бити условани за отити одовле и оставити плацу и негоција. Дана минутијех један Жудио посло је тамо једнога куријера за свој посо и више речени отишли су у Жудијела и обећали му три толора да не узме ничије кнуге из наше плаце: нека не можемо авизати нашијех родјака да се здраво находимо а од њих немирно. Господо присвијетла, нами се додијало и велика је ово невоља писати и тужити се на њихове ствари које чине и говоре. И ову ћемо кнугу свиколици подписати молећи ВВ. ПП. ГГ. да нас обраните од њих...“⁴⁹

Влада је увела ред у колонију наређењем чија строгост није прошла без ефекта:

„Наређујем вам, писала је, да оставите ваше распре и страсти које вас распаљују, да живите у миру и братској љубави и поштујете све наше наредбе издате да би се одржала ваша колонија, која због таквих ваших односа непрестано пропада... Побрините се да нам убудуће не дате прилике да вас опомињемо и прекоравамо...“ Писмо се завршавало следећим речима: „Таква је наша воља и тако хоћемо да учините...“⁵⁰

Надзор дубровачке владе над пословима и животом београдске колоније ишао је дотле, да су у Дубровник, са намером да се ту ствари реше, слате из

⁴⁷ Lett. di Lev. 43, 202.

⁴⁸ Diversa de foris 38, 230—234'.

⁴⁹ Преписка 17, 90/2221, 2222.

⁵⁰ Lett. di Lev. 58, 135.

Београда и овакве жалбе: „Дана минутијех будући ми псовала моју жену непоштенијема ријечи(ма)... утолико мој брат јес је заушио и реко јо(ј) да истину не говори. Утолико јесу скочили ње фаворити... коју Марију јесу послали да иде у кајмекама с ње фаворитом Матом Натали да се туже на нас...“ Подносиоци су послали своју жалбу влади, „умиљено молећи ВВ. ПП. ГГ. за помиловат нас учинити правду“.⁵¹

Све то, у суштини, показује да дубровачка насеобина у Београду, и поред свих несугласица њених чланова и појединачних „свевољења“, ни у једном тренутку није заборављала да је влада у Дубровнику њен суверени господар. Јер не само да су се наређења Дубровника примала увек са пуном покорношћу, него се његовој влади обраћало и за савет, и за заштиту и за интервенцију против непокорних и штетних чланова колоније. Крајем 1656 године упућено је, на пример, влади писмо које су потписали сви чланови колоније и у коме се тражила заштита од насиља и зулума неког Доминика Бетере. „Он хоће да ужива и коње храни и јаше и у лов да иде и да ми за његов каприц патискамо, писали су трговци. Ми, ГГ., ово поднијет не можемо ни за њега платит... Чините да нас извјешају и да нас овди веће није...“⁵² А кад је, 6 априла 1667 г., Дубровник постао жртва страховитог земљотреса и пожара и кад се у Турској прочуло да је од њега остала само „гомила ужеженог камења“, Дубровчани у Београду, иако избезумљени од неизвесности и бола, послали су у Дубровник хитрог гласника са писмом у коме су изјавили да остају привржени својој републици ма у каквом се стању налазила.⁵³

Извесност да се њихова влада са много умешности и пожртвовања бори у Цариграду за повластице које они уживају натеривала је Дубровчане настањене у Турској да се чврсто држе њених скута. Усто, сами у далеком свету, они су брижљиво бдели над жи-

шком свог родољубља, неговали своја сећања на отаџбину и на све оно драгоцено што их је везивало за Дубровник. И зато, иако су преживљавали, током седамнаестог века, природан и неумитан процес утапања и ишчезавања у београдској чаршији, дубровачки трговци, бар као целина, као колонија, никад нису озбиљније пали у искушење да забораве свог правог господара.

Дубровачка влада је обраћала нарочиту пажњу да повластице њених поданика у Турској, па и у Београду, не дођу у питање на тај начин што би они, у својим међусобним сукобима, пренебрегнули компетенције скупа и своје владе и обратили се турским властима. Страх од сваког штетног преседана тиранисао је Дубровчане увек силно, онолико колико су они заснивали свој суверенитет и опстанак на дипломатској умешности. Чувајући љубоморно свој положај, Дубровник је најстроже забрањивао својим грађанима у Турској да се у међусобним споровима обраћају турским властима. Такав човек проглашаван је издајником отаџбине, он је осуђиван на скупу свих чланова колоније, и сваки његов поступак наилазио је на општи бојкот свих Дубровчана. Ако би остао упоран, влада би га искључила из колоније и одузела му све оне привилегије које су уживали Дубровчани у Турској. Упролеће 1643 године београдски кадија осудио је на смрт вешањем дубровачког трговца Миха Бошковића, оптуженог да је запалио „пивницу“ Јакоба Тројана Растића, такође Дубровчанина, у којој је изгорела велика количина вина. „Наређујемо вам, писала је влада колонији, да употребите сва средства како би ишчупали Миха из турских руку... Ако вам то пође за руком (што се мора десити), покрените процес како је дошло до пожара и пошаљите нам цео предмет да би могли по правди пресудити... А реченом Миху наредите да дође овамо и да се оправда од оптужби...“⁵⁴

⁵¹ Преписка 17, 90/2221.

⁵² Исто.

⁵³ Преписка, 17, 58/1498.

⁵⁴ Lett. di Lev. 48, 176.

Дубровачка влада се борила да сачува својим колонијама у Турској положај самоуправних заједница и на тај начин што се најбрижљивије старала да оне остану ослобођене од свих давања и радова којима је било оптерећено остало градско становништво. Сви турски градови, наиме, имали су извесне колективне обавезе које се не могу изједначити с кулуком, јер је држава, у накнаду за те услуге, ослобађала становништво једног дела пореза. Неки градови су, у ратним временима, давали кола, теглећу стоку и коморције за војску (беглук); други су опремали одред војника; трећи су прибављали одређену количину намирница (сурсат), итд. Београдско становништво имало је, свакако у ратним временима, ту дужност да поправља и подиже градске зидине, да изграђује понтонске мостове преко Саве и Дунава и да иде с колима у беглук до Будима. Јевреји су се од тих послова спасавали новцем, Јермени и Грци истим средством и јаким утицајем на турске власти, док Срби, махом много сиромашнији, нису ни помишљали да се ослобађају. Једино су Дубровчани били слободни од свих тих обавеза самим законом, својим повластицама које им је дао, признавајући им самоуправност, сам султан. Колонија се, уз подршку своје владе, најупорније борила да сачува те повластице, и то би чинила као да брани своја неоспорива права све до тренутка кад би услед безвлашћа међу Турцима требало употребити мито. Тада се просипао новац, и то често већа сума од захтеваних контрибуција, само да се не би дозволио поступак турских власти који би постао штетан преседан. Године 1683 Турци су под Бечом доживели такав пораз и после тога су били изложени тако успешним нападима хришћанске војске, да не би било чудно да су, ради одбране, искористили целокупно своје становништво без икаквих обзира према његовим повластицама. Почетком 1685 године Дубровчани у Београду, захваљујући интригама босанских трговаца који су ми-

слили да ће на тај начин избећи намеће, добили су обавезу „*нјеколико врећа муке... учинити и кола справити за упутит их пут Будима*“. Дубровчанима је, међутим, пошло за руком да се, уз помоћ 300 реала, а на основу својих повластица, ослободе тих обавеза. Јавили су у Дубровник да се тај новац пребаци на рачун који су тамо имали босански трговци.⁵⁵

Да би могла да послује као самоуправна општина, дубровачка колонија у Београду имала је своју заједничку благајну, уређену, донекле, попут финансија њихове Републике. Целокупно пословање чланова колоније било је, у извесном смислу, опорезовано. Тако су они, на пример, почетком четрдесетих година седамнаестог века, за сваку кожу увезену у Београд давали у ту заједничку касу по две аспре, а за сваку кожу извезену из Београда по пола аспре.⁵⁶ Из ове благајне колонија је издржавала капелана, одржавала капелу, подмићивала турске власти, плаћала курире и тако даље.

Овако уређена, насеобина Дубровчана у Београду могла је да се одржи и да одигра запажену улогу у привредном животу и европске Турске и своје Републике.

ТРГОВИНА ДУБРОВЧАНА У БЕОГРАДУ У ШЕСНАЕСТОМ ВЕКУ

Треба, на почетку, нагласити да је од тридесетих година шеснаестог века, кад је, уствари, и почео живот београдске колоније Дубровчана, па све до завршетка прве деценије следећег столећа највећи део трговине Београда био у рукама дубровачких трговаца, као што је у њиховим рукама био негде велики, а негде такође највећи део трговине и у осталим варошима Србије и Бугарске. До тога је свакако дошло услед чињенице што су Турци не само затекли него и поштедели и подржали дубровачке трговачке колоније преостале из времена средњовековних јужнословенских држава, које су, само

⁵⁵ Lett. di Lev. 64, 189—189'.

⁵⁶ Lett. di Lev. 48, 113'—114.

сад са много више интензитета, наставиле са својим пословањем у улози посредника између западних земаља и балканског тржишта. Тај посао је био огроман, доносио је невиђене зараде, а Дубровчани су у њему били, у великој мери, једини. Аустрија је тек ницала из феудалног расула и тек је стицала чврсте контуре; да је у њој неко и помишљао на трговину са Турском, било би то немогуће остварити због готово перманентног ратног стања које је владало између те две земље после 1521 године. Млетачка Република је, још увек, полагала више пажње на трговину с Предњим Истоком него са балканском Турском; усто, она је, у току шеснаестог века, двапут ратовала против султана и двапут су јој Дубровчани преотимали све послове које су њени поданици обављали у његовој земљи. Велике западне државе биле су још у подизању као трговачке и поморске силе и још су исувише биле заузете тражењем и коришћењем нових, прекоморских земаља да би обрађале пажњу на Медитеран и Турску.

Кад је, 1564 године, умро у Београду дубровачки трговац Иван Михаиловић, у његовом дућану је пописана следећа роба: на стотине аршина разне свиле, платна и чохе, мноштво готове одеће, минтана у разним бојама, израђених од разних европских и источњачких тканина, долама за жене и мушкарце од лондонског и солунског сукна, фереца од енглеских тканина; љубичастих, зелених и црвених зубуна од разног материјала, украшених бомбаџима; било је ту, затим, беневрека, чарапа, свилених гајтана, црвених сукнених капа, дутмета, сребрних медаља, прстења и минђуша; нађене су сребрне чиније и кашике, говеће коже, лисичја крзна, један ханџар, једно св. Писмо у сребру и тако даље.⁵⁷

Таква роба се налазила по свим дућанима дубровачких трговаца у Београду. Талијанске, француске, фландриске, енглеске, дубровачке и источњачке тканине, делови одеће, обућа,

шатори, сапун, свеће, козметичка средства, накит, коњска опрема, слаткиши, шећер, со, као и ситни предмети за свакидашњу употребу, све је то сачињавало ону робу којом су дубровачки трговци у Београду снабдевали на првом месту турску војску која се ту окупљала због близине границе или фронта, затим домаће феудалце, градско становништво и сељаке из околних места. Београдско тржиште снабдевало је, поред тога, робом и турске градове преко Саве и Дунава, од Пожеге до Будима и Темишвара. И у томе су дубровачки трговци играли видну улогу, јер су били чврсто повезани са колонијама својих земљака по свим тим местима. Највећи део робе која је испуњавала дубровачке дућане у Београду добављан је караванима из Дубровника.

Др Јорџо Тадић, који је издао прву књигу дубровачких извора за историју Београда, констатовоа је да се „из Београда и подунавских средишта није много увозило у Дубровник. То је, вероватно, зато што је био далек и тежак превоз који је знатно поскупљавао робу коју су Дубровчани лакше и јевтиније добављали из ближних турских области. Као извозни артикли из београдског подручја изричито се спомињу само восак и коже, а неколико пута, у временима великих оскудица, извозило се и жито“.⁵⁸

Једним делом, дубровачки трговци, који су радили у Београду, сами су ишли по робу у Дубровник, сами су је преносили до Београда и ту је распродавали, тако да су знатан део свога времена проводили на путу, пробијајући се често с великом опасношћу кроз завејане кланце херцеговачких планина из којих су вребали хајдуци. Међутим, много чешће, за њих су набављали робу у Дубровнику или Италији њихови пословни пријатељи, опуномоћени у Нотаријату Дубровачке Републике да за своје пријатеље у Београду могу куповати робу и упућивати им је караванима, да смеју продати робу коју им ти пријатељи пошаљу из Београда, да се,

⁵⁷ Ј. Тадић, *нав. дело*, 147—150.

⁵⁸ Исто, IX.

у њихово име, могу задужити, исплатити дугове, поднети тужбу или склопити уговор са новим слугом или шегртом којег ће упутити за Београд. Овакав начин пословања омогућавао је Дубровчанима у Београду да у туђој земљи, у једном далеком месту, тргују без излагања и високим трошковима и великим губицима у времену.

Трговачка друштва била су, међутим, најзначајнији начин пословања Дубровчана у Београду. У шеснаестом и седамнаестом веку трговачка друштва састојала су се обично од два члана који су најчешће улазили у посао с неједнаким капиталима. Првог члана друштва претстављао је обично један од оних обогатених дубровачких трговаца који су своје капитале, стечене у Турској или на мору, улагали, после повлачења у миран живот, у разна предузећа која су им доносила велике добити. Ушавши у трговачко друштво, он би обезбедио највећи део финансиских средстава за његово пословање; али он није напуштао Дубровник и учествовао је у послу једино на тај начин што се бринуо за набавку и одашиљање робе своје пријатељу у Турској и за прихватање оне робе коју је друштво извозило из те земље. Други члан друштва био је обично млађи човек без иметка и на почетку трговачке каријере, али са реномеом довољно способног и честитог човека да му се могу поверити послови. Он је обично уносио у заједнички посао мању суму новца, понекад ни четвртину; али, он је био оцај који је одлазио у Турску, остајао у њој годинама, проводио све време у трговању и путовањима и тако сносио главни терет послова друштва. Пријатељи су били у сталној преписци, а крајем сваке године подносили су један другом писмени биланс пословања. После утврђеног рока, друштво би обуставило рад. Добит је дељена у несразмери са уложеним капиталима, јер је однос између уложеног или добијеног био повољнији за оног члана друштва који је пословао у Турској него за његовог друга који је остао у Дубровнику. Као убедљива илустрација овог тврђења може

послужити било који уговор о склапању друштва дубровачких трговаца записан у књигама Нотаријата у Дубровнику.

Богати трговац и зеленаш Џиво Фаченда и млади крзнар Франо Николић посетили су дубровачког нотара 1 октобра 1598 године и саопштили му своју решеност да за четири године склопе трговачко друштво. Фаченда је био спреман да у заједнички посао с Николићем уложи шест хиљада талира у финим млетачким и фирентинским тканинама. Млади крзнар, међутим, могао је да ту суму повећа само с пет стотина талира; али, он је зато изразио решеност да са заједничким капиталом пође у Турску, настани се у Београду и ту, у стицању за обојицу, проведе четири речене године. Повео би са собом једног младог дијака који би му водио трговачке књиге и преписку. Сви његови трошкови за стан, храну, слуге и дијака падали би на терет заједничке благајне. Николић је био дужан да једанпут годишње саопштава Фаченди целокупни биланс свог пословања. У међувремену, богати трговац остао би у Дубровнику, набављајући из Италије тканине и шаљући их Николићу у Турску. Он је задржао право да око тих послова потроши годишње 150 дуката. Иако су оба ова пословна пријатеља препуштала један другом пуну слободу у раду, ипак је требало да се сваки њихов посао писмено уговори и пред сведоцима осигура; у супротном случају, ризиковао је само онај члан друштва који је непрописно засновао посао. После четири године, друштво ће закључити своје послове у Дубровнику, где ће сви рачуни бити заједнички прегледани и добит подељена. Фаченда је имао право на три четвртине, а Николић на четвртину зараде; у истом односу, чланови друштва ће поднети и све губитке. „Обојица се заклињемо на св. Јеванђеље да ћемо поштовати овај уговор. Молимо господина бога да нас задржи у својој милости и да унапреди овај наш заједнички посао“.

Нотар је, на талијанском језику, забележио цео уговор у своју књигу, а

„канцелар словенског језика“, песник Паскоје Примојевић, написао је, ћирилицом и на нашем језику, сваком члану друштва по један примерак уговора.⁵⁹

После уговореног броја година, а понекад и пре ако би се чланови тако споразумели, друштво би закључило своје послове. Тамо где је оно и склопљено, наиме у Нотаријату Дубровачке Републике, његови чланови би изјавили нотару, и он би то забележио у своју књигу, да они обустављају своје заједничко пословање, да су средили све своје рачуне и измирили дугове, па све уговоре, књиге, менице, овлашћења и остале пословне документе друштва поништавају. „Ниједан од њих нема право ни на какво даље потраживање“, написао би нотар, поништавајући уговор о склапању друштва.

Уколико је међу члановима друштва остало нерешених питања, она би се фиксирала у нотаревој књизи приликом обустављања заједничког посла. Тако је 6 марта 1581 године закључено друштво између Ивана Радовановића и Вица Ивана Глеђевића с напоменом да је Вице остао обавезан да пошаље Ивану у Београд тканина у вредности од 373 дуката.⁶⁰

Рад ових трговачких друштава претставља најречитији доказ развијености београдског тржишта и видне улоге коју су на њему играли дубровачки трговци. Склапана врло често, та друштва сведоче да је трговина у Турској доносила брзе, сигурне и крупне зараде, нарочито средином шеснаестог века. Стечајеви су били готово непозната ствар, тако да су у трговачка друштва улагани често необично велики капитали. Није усамљен, на пример, случај Јерка Ђурђевића-Брњице и Ивана Михаиловића који су, 5 марта 1543 године, склопили друштво за заједничку трговину у Београду и уложили у њега 10820 дуката. О богатству дубровачких трговаца у Београду сведочи и друштво које су 1580 године склопила три Дубровчани-

на настањена у тој вароши. Иако је друштво образовано у самом Београду, иако се, том приликом, није тражила подршка дубровачког капитала, у заједничке послове је уложено више од 8000 дуката. Сам Вице Марковић је инвестирао половину те суме, а усто је ставио друштву на располагање и своју кућу и дућан, чиме се лишио вођења послова. Друштву је предвиђена будућност од седам година.⁶¹ Годину дана касније једна трговачка заједница у Београду била је заснована на толиким средствима и са тако обимним плановима, да је купила или закупила низ кућа и дућана „in ciarssia de Kristiani overo Latini“ („у Хришћанској или Латинској чаршији“). Сви ти објекти били су подигнути на земљишту Пертевпашине џамије даваном у мукату (закуп) дубровачкој колонији.⁶²

За трговину и појединаца и трговачких друштава у Београду од необичног је значаја што је тада у Дубровнику постојао обичај кредитирања робом дубровачких трговаца у Турској. Развијеност трговине у овој земљи, безбедност пословања и високе зараде које су биле готово осигуране, све је то омогућавало обогаћеним Дубровчанима да с пуним поверењем дају на кредит својим земљацима у Турској велике количине робе. Правна подлога коју је оваквом начину пословања дао дубровачки Статут и савршено уређен рад градског Нотаријата у чијим су књигама бележена сва дуговања и све отплате само су допринели да кредитирање постане најефикаснији начин снабдевања робом насеобина у Турској. Наиме, турско тржиште је сматрано тада таквим да се без стављања на коцку иједног гроша поверавала у Дубровнику роба сваком ко би одлучио да је тамо понесе, јер су зараде биле толике и тако сигурне да проневере, као бескорисне, ни су долазиле у питање. На тај начин, дубровачки трговци у Турској могли су да у великој мери повећају обим својих послова и да елиминишу све оне пре-

⁵⁹ *Diversa de foris* 8, 188'—191'.

⁶⁰ *J. Тадић, нав. дело, 35—36.*

⁶¹ *Div. not.* 121, 195'—196'.

⁶² *Div. cans.* 168, на више места.

преке које би могле да омету или скуचे те послове, на првом месту недостатак новца. Захваљујући томе, они су успевали да зарађују и с туђом робом и да се упуштају у велике послове с малим капиталима. И тако је, на рачун једног Турчина, зарађивало више Дубровчана: поверилац 10% (уобичајени процент), а трговац у Турској свакако много више, поред свих оних кроз чије би руке прошла роба од Лондона, Млетака и Фиренце до Београда. Можда у овоме треба тражити једно од објашњења како је једном заиста сићушном Дубровнику полазило за руком да испија и исисава горостасну Турску. Један Дубровчанин поверавао је нешто робе другом Дубровчанину који се упуштао у посао често без сопственог капитала, али који је, после годину, две или три, враћао дуг и настављао посао сад са својим средствима и с новим кредитима.

Један од узрока успона дубровачке трговине у Београду, ово кредитирање је и један од доказа њене развијености. Било је, на пример, дубровачких трговаца у Београду који су од својих пословних пријатеља у Дубровнику добијали, током једне године, робе на кредит у вредности од неколико хиљада дуката. Кад се узме у обзир да су Дубровчани у Београду пословали свакако и сопственим новцем, најме да су трговали и својом робом, и кад се претпостави да су бар једним делом, бар они који су уживали врло крупне кредите, морали располагати и са доста своје имовине, онда се, на основу задужница забележених у књигама Дубровачког архива, сме закључити да је, током шеснаестог века, било година кад је у том граду пословало по десетак дубровачких трговаца који су располагали капиталима од по десетину хиљада дуката, што, „у време кад се у Дубровнику за један дукат могло купити од прилике 85 кг пшенице, 42 кг меса или 20 кг уља, несумњиво претставља велику суму“. Тако се Михо Милутиновић 1542 године задужио у Дубровнику за преко

11000 дуката; Михо Цвјетковић 1542 — 1543 године: близу 7000 дуката; Лука Димитровић 1554—1557 године: више од 12000 дуката; Јакоб Ђоновић 1554 — 1556 године: близу 9000 дуката; Ђуро Ратковић (пореклом из Крешева) задужује се, после 1555 године, просечно годишње 5000—7000 дуката; Иван Павловић узимао је 1547 и следеће године просечно по 4000—5000 дуката; синови Ивана Перановића 1554—1557 године: преко 11000 дуката; цео низ трговаца из године у годину ужива и користи кредите у Дубровнику у износу од 1000 до 3000 дуката годишње. Средином шеснаестог века читава дубровачка колонија у Београду имала је у Дубровнику по 20000—50000 дуката годишњег кредита.⁶³ Тако „утврђивање ових кредита омогућује нам да стварамо закључке не само о јачини пословања неке личности, него и о развиту трговине читаве колоније. . . уопште. Кад се зна. . . да трговци само делимично могу пословати на основу поверења својих поверилаца и да велики део своје трговине обично обављају сопственим новцем, онда нас табеле о задужењима Дубровчана у Београду упућују на закључак да је целокупна њихова трговина за једну годину могла претстављати вредност од 100000 дуката, а у извесним годинама и више. Пуно значење овог пословања и за Београд и за Дубровник може се правилно оценити ако се зна да све те суме изражене у дукатима претстављају, уствари, вредност робе коју су дубровачки трговци доносили на београдско тржиште, да би добијени новац улагали у другу робу и преносили је у Дубровник или онамо слали готовину“.⁶⁴

Поред тога, висина кредита које су добијали београдски трговци у Дубровнику сведочи не само о интензитету њихове трговине, но и о оним силама и законима који су том трговином управљали. Највиши у годинама за време и непосредно после великих турских похода на средњу Европу, ови кредити показују да су трговци београдске чаршије

⁶³ Ово и следећа прорачунавања извршена су на основу табеларног прегледа »Задужења дубровачких трговаца из Београда у Ду-

бровнику 1533—1571« код Ј. Тадића, *нав. дело*, 188 и д.

⁶⁴ Ј. Тадић, *нав. дело*, X.

имали највећи промет кад би се Београд претварао у велики војнички логор и кад се у њега враћала војска са пленом из туђих земаља.

Ратова, акиндских пљачкашких упада и припремања инвазија турске војске против Аустрије током шеснаестог века било је толико да је Београд, одакле су ти походи најчешће полазили, често више личио на огроман табор него на град. Ратови су ретко кад трајали мање од две године, па кад би зима затекла операције у току, оне су прекидане до пролећа, а војска се повлачила на зимовање у веће вароши, понајвише у Београд. Турска војска се носила богато, била је обучена у много простране одеће од скупоцених тканина, па, како она тада, због ратних успеха султанових, није оскудевала у плену и новцу, дубровачки трговци, главни снабдевачи београдског тржишта тканинама, нису, заиста, остајали без посла. Може се само замислити како је изгледала београдска чаршија кад би се турска војска, ако не увек победоносно, а оно никад без огромног плена, враћала из рата. Зашто би се плен вукао до Цариграда кад се може продати ту, скоро у блиској позадини ратишта? И зашто се, кад се већ има средстава, не би, после повратка из борби, оденуло и накитило ту, у богатој београдској чаршији која нуди тканине из најдаљих земаља?

Све су то Дубровчани на време учили, па, како тада заиста нису жалили труда да се обогате, хрлили су у Београд са караванима робе чим би чули да има изгледа да ће тај град за извесно време постати војнички логор. Све се то, као на неком врло осетљивом барометру, може пратити на табеларном прегледу уговора о кредитирању дубровачких трговаца у Београду.

Док је у годинама које су претходиле турском освајању Будима (1541) целокупни кредит који је користила у Дубровнику београдска колонија Дубровчана износио највише око 2000 дуката годишње (у годинама 1536 и 1538), догле се он, 1542 године, наједном попео на преко 26000 дуката. Београд је, у

толикој мери, трговао још две године: 1543 године колонија је извезла робе из Дубровника на кредит за преко 17000 дуката, а следеће године за преко 20000 дуката. Исто тако, док Дубровчани, до пада Будима, не залазе у Београд у већем броју, 1542 године, сачекавши да се заврши рат, њих у тој чаршији освиће импозантна група: тринаест је само оних који су те године узимали у Дубровнику робу на кредит (1543 године: 7, 1545 године: 15).

Десетак релативно мирних година које су, потом, наступиле изазвало је сасвим супротан ефект:

Година	Број кредитираних трговаца	Кредит изражен у дукатима
1545	7	6920
1546	6	4825
1547	8	8160
1548	5	8585
1549	4	2925
1550	3	3076
1551	9	3560

Међутим, успех Соколовићевог ратног похода на Темишвар, који је пао у турске руке 1552 г., значио је успех и за дубровачке трговце у Београду:

Година	Број кредитираних трговаца	Кредит изражен у дукатима
1554	14	18995
1555	17	29278
1556	18	24630
1558	15	22340

У овом случају нису речити једино бројеви. У годинама након Соколовићевог ратовања у Банату освиће нагло у Београду, у дубровачкој колонији, низ нових имена, што свакако сведочи да је постојао потстицај који је намамио Дубровчане на београдско тржиште. Враћајући се с тог ратишта, Соколовић се с војском одморио и оденуо, па се затим, на позив султанов, појавио, с премного помпе и сјаја, на персиском бојишту: „...При приступању Мехмедове војске царској, сва се војска царска дивљаше китњастој војсци Мехмедовој. С рамена овијех војника спушта-

ше се дивна пантерска кожа; на шлемовима, који се блистаху од сунчанијех зрака, лелујаху се лисичији репови, на ногама разнобојне чизме, а на њима дуге мамузе, на свакоме велики штит, на мишицама прелијеваху се плаве и модре наруквице, на рукама гвоздене рукавице. У појединијех војника лепршаху се црвено-бијеле заставе. Коњи су им сви једнаки, сви једном бојом обојени.⁶⁵ Богатство њихове одеће, која се налазила испод те опреме и украса, није тешко замислити.

Дотле су простране области које је Турска у последњим ратовима освојила у Подунављу, обухваћене, снабдевене и прожете њеним управним апаратом, ушле и у систем њене привреде. У томе су Дубровчани одиграли крупну улогу, јер су се, ускоро после турских намесника и кадија, појавили, као трговци, у Карловцима, Митровици, Осиеку, Печују, Будиму, Пешти и Темишвару. Они су дошли у та места углавном из београдске насеобине или преко ње и остали су с њом најприсније повезани: она их је снабдевала свим западноевропским производима, највише тканинама, увоженим из Дубровника, а они су добављали колонији сировине за извоз купљене по панонским селима (коже, жито); поред тога, неколико Дубровчана, отпре везаних за београдско тржиште, почело је да се лично ангажује у трговини подунавских градова и тргова, повезујући их са Београдом који нису напуштали.

У оваквој ситуацији, послови Дубровника у Београду, а и послови тог града уопште, нису морали доживети опадање и поред тога што је султан, у том крају света, напустио ратовање: 1558 године Дубровчани, који су пословали у Београду, користили су у Дубровнику кредит који је износио 41225 дуката. А затим: 1559 године: 21198, 1560 г.: 38609, 1563: 41700, 1564: 39108, 1565: 41783, 1566: 33676. Последњи рат Сулејмана Величанственог, који се 1566 године завршио под Сигетом, још више је повећао и онако крупне послове Ду-

бровчана у Београду. У 1567 години роба коју су они добавили из Дубровника на кредит вредела је 51617 дуката; 1568 године: 54096 дуката!

Иако је, крајем шеснаестог века, почела да опада копнена трговина Дубровника због конкурентске појаве трговачког капитала и других европских земаља на турским тржиштима и опште измене у привредним односима на Медитерану, ипак је претварање Београда у велики војнички логор за време аустротурског рата крајем шеснаестог и почетком седамнаестог века до велике мере задржало обим дубровачких послова у том граду. 24 јуна 1598 г. два дубровачка трговца у Београду, Никола Спинола и Марин Риналди, упутили су у Дубровник писмо свом пословном пријатељу Никши Миха Бобаљевићу и замолили га да им поручи из Млетака и Фиренце извесну количину финих свилених тканина. Они ће му, у међувремену, за те тканине, „приготовит“ коже, кордоване или новац. Замолили су га да им тканине стигну у Београд најкасније током месеца октобра, „нека нам буде свите када се, ако Бог да, свијетли сердар врати с војске на зимште — онда ће бити трга доста“. Следеће њихово писмо, упућено 14 септембра исте године, обавештавало је Бобаљевића да се војска још није склонила у Београд и да послови још нису оживели. „Не имамо трга ништа — све на војсци“, јављали су. Али, они су молили Бобаљевића да им што пре пошаље поручене тканине. „Пошљите прије него се је војска вратила“, писали су они. „Слободније је сада и љепши пути“. Међутим, нису само ова два Дубровчанина у Београду тражила од својих заступника да их снабдеју робом. Турска војска се још није била вратила са фронта, а већ је град био крцат робом. „Дошло је тога из Сарајева велика квантита“, писали су Спинола и Риналди 9 новембра. „И цукара, и саплуна, и свита, и каризија и свила има у нашијех велика свита. Веће има сад оди него у Бнецијех“.⁶⁶

⁶⁵ Миленко М. Вукићевић, *Знаменити Срби мусломани*, Београд, 1906, СКЗ, 16.

⁶⁶ *Diversa de foris* 10, 32'—34', 35—36, 37—37', 38—39'.

Овај систем одржавања пословних веза кредитирањем сведочи о још једној појави у тадашњој дубровачкој привреди. Последњих деценија шеснаестог века долази до све приметнијег повлачења обогатених дубровачких трговаца, пре свега оних властeosког сталежа, из источне трговине и до њиховог све чешћег напуштања насеобина у Турској. Са стеченим капиталима, трговци се склањају у Дубровник, у миран живот, где се новац, зарађен у Турској, улаже у земљу, у бродоградњу, у поморска осигурања, у мануфактурна и занатска предузећа, у разне новчане спекулације и, понајвише, у кредитирање преосталих трговаца у Леванту. Ова појава је нарочито постала очевидна после Кипарског рата (1571—1572) који је Дубровчанима донео огромне зараде (саме царине дубровачке донеле су 1571 године 300000 дуката), јер су Турци, због рата, затворили, за све хришћане, све луке, тако да се велики део трговине европске Турске везао за Дубровник, изузет од тих мера захваљујући поседовању повластица и неутралном ставу. С великим добитима, дубровачки трговци се повлаче из Турске, а њихове насеобине у тој земљи стално се регенеришу приливом нових људи, обично пучана из Дубровника, али и сељака са територије Републике. То подмлађивање је било омогућено изгледима на добре зараде у Турској и системом кредитирања у Дубровнику. Исто тако, кад је од краја шеснаестог века дошло до опадања дубровачке трговине у Турској, напуштање колонија од стране свих оних који су са већ зарађеним новцем могли живети и у Дубровнику наставља се и даље, само сад много чешће и услед другог разлога. Смањење могућности послова и зараде изазива у Дубровнику, као и у Млецима, смањење заинтересованости за источну трговину, готову што су они тај интерес, због других разлога, почели да губе већ раније. То се примећује нарочито код властеле која је, иако бедно, могла егзистирати и од прихода са земље и од државних служби. Властелу у том погледу следи и најбогатији слој грађана, па долази до

доста наглог и сталног смањивања броја дубровачких колонија у Турској, јер се све малобројнији Дубровчани у тој земљи повлаче искључиво у већа тржишта у Београд, Софију, Прокупље, Нови Пазар, Сарајево и др. У дубровачким насеобинама седамнаестог века властела је сасвим изузетна, али и припадници богатих слојева грађана су врло ретки: у њима, у том столећу, живе и послују махом припадници сиромашних породица градског пука и сељака. Иако су сви они који су напустили послове у Турској радо одржавали контакт са својим земљацима у тој земљи у својству поверилаца све док је тај посао доносио сигуран и брз приход, дубровачка влада никад им није могла опростити што су одустали од рада који је донео Дубровнику славу и богатство. Она је сматрала да се задржавањем капитала у Турској, борбом за одржавање насеобина и упорним сузбијањем конкуренције могло сачувати много од оног што је непотребно испуштено из руку. Па кад је, у времену Кандиског рата (1645—1669), поново оживео рад дубровачке луке и кад се указала нада да би могло доћи до обнове њене трговине са Турском успостављањем мреже колонија каква је била некад, влада је учинила напор да за тај посао потстакне и одушеви властелу и грађане Дубровника. 1659 године донета је одлука да се сваком властелину који на три године лично пође или сина пошаље у Турску обезбеди годишња помоћ владе у износу од 30 дуката. Већ дуже времена, каже се у одлуци, занемарили смо трговину у Турској, а ту су наши дедови стекли огромне капитале и одатле потиче све наше добро, и јавно и приватно. Три године доцније, влада је извесним царинским олакшицама покушала да заинтересује дубровачке трговце за увоз енглеских, фландрских и млетачких тканина које се много траже у Турској.⁶⁷ Међутим, све те мере само показују нездраво стање тадашње дубровачке привреде; до њиховог остварења

⁶⁷ Радован Самарцић, Један покушај предаје Котора Турцима (1667), *Историски гласник*, 1951, 3—4, 16.

није могло доћи јер је развитак економских односа у југоисточној Европи и на Медитерану отишао, у међувремену, толико далеко да је сваки повратак на старо био илузоран.

Овај процес, у извесном смислу, опадања и дегенерације дубровачке левантске трговине може се врло подробно и лако пратити помоћу докумената о кредитирању београдске колоније Дубровчана. Сасвим је, тако, ретка појава да се трговци, који су с великим успехом пословали у Београду средином шеснаестог века, већ крајем шездесетих година не јављају као стални становници Дубровника и повериоци нових Дубровчана у Турској. То је појава која захвата све друштвене слојеве Дубровника, а властелу у потпуности. Док, четрдесетих и педесетих година реченог столећа, у Београду, међу осталим, послују и припадници властеоског сталежа, њих, током седамдесетих година, у тој колонији безмало нестаје. Међутим, међу дубровачким повериоцима преосталих трговаца у Београду бар половина је, у то време, властеоског реда. 10 јуна 1579 године протестовали су повериоци дубровачког трговца у Београду Петра Николиног Михановића код његовог опуномоћеника у Дубровнику Марина Вуковића због тога што им Михановић не враћа дугове. Свих пет поверилаца били су властела (два Гучетића, један Градић, један Цријевић и један Кабужић).⁶⁸ Такви случајеви су, готово, свакодневни.

ТРГОВИНА ДУБРОВЧАНА У БЕОГРАДУ У СЕДАМНАЕСТОМ ВЕКУ

Од последњих деценија шеснаестог века долази до опадања дубровачке трговине у европској Турској, па и у Београду, изазваног све већом, чешћом и редовнијом појавом и других трговаца на турским тржиштима. Потискивани неодољиво из источног Средоземља, Млечани су нашли излаз из кризе у отварању сплитске луке (1592), у продирању на тржишта европског дела

Турске и у непосредном везивању тих тржишта за Венецију. Дошло је, поред тога, до све већег ангажовања у трговини с Турском и великих западних сила, Француске, Холандије и Енглеске, које, пошто су се оснажиле као атлантске земље, подвргавају себи постепено и Медитеран у погледу поморства и трговине. Опадање дубровачке трговине у Београду било је привремено успорено у последњој деценији шеснаестог и у првих неколико година седамнаестог столећа кад је Турска водила дуги рат против Аустрије, па је Београд низ година био велики ратни логор са којим се одлично трговало. Али, после тога, у једном релативно мирном раздобљу које је трајало готово четири деценије, Дубровник је у борби са надмоћним Млечима око привредне превласти на Јадранском Мору и у европској Турској доживљавао све тежи и свирепији удар за ударом: трговачки путеви скрећу сад ка Сарајеву и Сплиту, на турским чаршијама све више стичу превласт они који послују са сплитском луком, босански трговци, нагло стасали у Сарајеву које после 1592 године добија значај великог тржишта, разилазе се и по другим турским градовима, па стижу, у крупном броју, и у Београд. У прометне луке развијају се нагло, под утицајем западноевропског трговачког капитала, и турска пристаништа у Албанији, Грчкој и Малој Азији, па и та места дају изванредан број трговаца, Грка, Јермена, Турака, Јевреја, који се шире по Балкану и стижу и у Београд. И тако, у првој половини седамнаестог века, београдска колонија Дубровчана није више доминантна на свом подручју, и она дели послове са „дошљацима“, „странцима“, који пристижу свакодневно. Ипак, можда један од главних узрока копању дубровачке трговине у северним крајевима Турске, а нарочито у Београду, треба тражити у све јачем продирању аустријских трговаца на турска тржишта и у све приснијем везивању тог дела Царства за привредна средишта средње Европе. То су деценије из средине седамнаестог века кад Аустрија почиње да живље раз-

⁶⁸ Div. not. 121, 157'.

вија своју мануфактурну производњу и кад њена трговина почиње да се интересује и за страна тржишта; то су деценије које су претходиле избијању Аустрије на Јадранско Море преко Трста и Ријеке и нагло и непосредном продирању њених трговаца у срце Балкана после Карловачког мира. До тог продирања, у сваком случају, није дошло одједном и неки путеви су, извесно, већ морали бити прокрчени.

Апостолски мисионар у Србији Ђорђе Масареки јавио се једним писмом из Призрена 18 октобра 1651 године Конгрегацији за пропаганду вере, тужећи се да од свог поласка из Рима 1647 године није примио ни динара. Замолио је да му се пише о даљим намерама Конгрегацијиним. „Писма ми упутите преко Немачке (per via di Germania)..., с тим да се тамо предају призренским трговцима који ту долазе са вуном...“⁶⁹

Састављајући Римској курији свој извештај о верским приликама у Србији половином седамнаестог века, скадарски бискуп Петар Богдановић је, између осталог, рекао и то да су призренски католици добро упућени у веру, јер се из Угарске, с којом одржавају трговачке везе, снабдевају стварима потребним за култ.⁷⁰

Године 1668 у Београду је већ постојала, идући на исток, „прва постаја и подружница“ („statio et emporium“) бечког Источног трговачког друштва. Бечку компанију заступало је тада у Београду већ толико трговаца и агента, да су имали и свог духовника, језуиту Андрију Цеферина. Према једном савременом извештају, особље друштва је сваког дана присуствовало миси; „примаху света отајства, и нитко није умро непровиђен сакраментима“. Цифериновим „настојањем откупљено је из турског сужањства неколико кршћана, које су с једним транспортном робе за Њемачку по-

слали из Турске, пошто су за њих испословали дозволу путовања“.⁷¹ Сталну агенцију бечког Источног трговачког друштва уочио је, годину дана касније, и енглески путописац Браун.⁷² Поред робе довезене из Италије и Босне, у београдском безистану тржи се и роба немачке производње, — забележио је у свом путничком дневнику Ђ. Бенаља, Млечанин, 1679 године.⁷³

Тако су србијанске чаршије постале изложене најезди страних трговаца не само из Босне, Грчке и са Предњег Истока, него и са севера, из Аустрије.

Дубровчани то нису могли посматрати равнодушно.

Петнаестог априла 1658 године дубровачка влада је разаслала својим колонијама у Прокупљу, Новом Пазару и „Косову“, као и другим својим поданицима у Турској, следеће наређење: „Отпре кратког времена ви сте увели обичај да продајете вуну аустријским трговцима (a gl' Imperiali) и другим странцима, што је изневеравање и нашоње штете нашој луци, трговини и царини... Да вам се то у потпуности забрањује, саопштили су вам више пута наши поклицари. Ипак смо сад присиљени да вам и писмено забранимо како нико не би могао рећи да није сазнао Сенатову вољу и казне. Наређује вам се, наиме, да не смете ни ви лично ни посредством другог продавати вуну аустријским трговцима (a gl' Imperiali) и другим странцима, него је доносити овамо. И ако неко од вас прекрши ову нашу одлучну вољу, против таквог прекршитеља ваљано покрените процес и пошаљите нам записник. Опомињемо вас да ће наши поклицари (кад стигну у ваше место) спровести строг судски поступак...“⁷⁴

Да се ово наређење односило и на београдску колонију дубровачких трговаца (она је, свакако, била више изложена конкуренцији аустријских тргова-

⁶⁹ Грађа римских архива у заоставштини Мих. Гавриловића у Архиву САН. Lettere antiche, vol. 220, fol. 253.

⁷⁰ Исти фонд, vol. 309, fol. 56.

⁷¹ Miroslav Vanino, *нав. дело*, 20; подвучено Р. С.

⁷² Браун, *нав. место*.

⁷³ Petar Matković, *Putovanja...*, Rad 13, 1893, 90—91.

⁷⁴ Lett. di Lev. 48, 163—165.

ца од колонија у средњој Србији) показује следећи случај: 1662 године Сенат је наредио својим поданицима у Београду да покрену поступак против Јакоба Наталија због његових пословних веза са Јерменином Аврамом Ареутијем, јер су оне повредиле интересе колоније.⁷⁵

Дубровачка влада је будно мотрила да међу њеним поданицима настањеним у Србији и Београду не дође до малодушности због продирања свих тих „страних“ трговаца и због њихове конкуренције коју је требало издржати. Она је инсистирала да они остану на својим местима и да не напуштају своје магаци, дућане и куће, а нарочито се супротстављала свакој могућности да се наруши територијални интегритет њених колонија у србијанским градовима и да се те насеобине измешају са другим, па затим утопе у њима. То се нарочито односило на дубровачку колонију у Београду која је више од свих била изложена најезди трговаца са стране.

Већ је октобра месеца 1620 године решено на скупу свих чланова београдске колоније да се никако не дозволи Ловру Марковићу, „Бошњаку“, да купи кућу Влахуше Меданија, „бивши видјели закон који имамо међу нама, у коју (се) говори да ниједан од фурестијера не може купит догане међу нама бивши кому од Дубровчана од потребе...“⁷⁶ А кад је Кристо Кармињола продао „шизматичима“ свој дућан и кућу које је поседовао у Смедереву, његови суграђани су тражили интервенцију од своје владе, „јер нико од наших сународњака не може у овим крајевима продати странцима нити на било који начин отуђити своје дућане и куће“. Прекршитељ је позван у Београд и опоменут пред целим скупом колоније.⁷⁷ Жустра интервенција и колоније и дубровачке владе уследила је 1685 године против Мата Трифонија који је свој дућан у Београду продао Пави, жени неког Арнаутина. Влада је тада писала коло-

нији: „И хвалимо веома да сте уздржали кључ од догање... будући он (Мато) то учинио супротива наредбама овега Сената, који, како вазда има особиту помњу да се нико у ту нашу плацу угнијезди од фурестијера, тако и садар има је...“ Сенат је поништио продају „учињену од реченога Трифони и заповиједио му под велике пијене (претећи великом казном) да у бријеме од три мјесеца има вратити динаре које је узео“.⁷⁸

Поред тога, трговини Дубровника са Турском почела је током седамнаестог века да прети све већа опасност и од његових сопствених поданика.

Правно безбедни, са широким пословним могућностима које су им биле обезбеђене нарочитим повластицама, Дубровчани су у Србији мирно прикупљали њена богатства у своје кесе. Били су то махом чланови сиромашних грађанских породица, пучани или сељаци, па није чудно што се они, са зарађеним новцима, нису увек повлачили у своју отаџбину, него су не ретко остајали занавек настањени у тој земљи пуштајући у њој корен. Ту би изродили децу, стекли куће, винограде и дућане и везали се са домаћим хришћанским живљем или другим насељеницима са толико пословних и личних веза, да су се тешко одвајали од те средине. Они су, усто, располажући знатним новчаним средствима, куповали мулковна земљишта у околини градова или узимали у закуп чифлуке од турских феудалаца, па би ту проводили летње дане, склањали се кад би у граду избила куга, а и сами се бавили обделавањем земље и гајењем стоке.

Ову појаву изванредно илуструје инвентар покретних добара затечених на чифлуку „по смрти п. Марина Стјепановића Фисојевића од Стона, који је умро на селу“. Тај инвентар сачинили су, по налогу дубровачке владе од 8 јула 1662 године, делегирани чланови колоније у Прокупљу, и то на лицу места, у селу Брезници, 26 септембра исте године. „Ми смо учинили колико смо мо-

⁷⁵ Преписка 17, 90/2221.

⁷⁶ Diversa de foris 38, 230—234'.

⁷⁷ Преписка 17, 90/2221.

⁷⁸ Lett. di Lev. 64, 189—189'.

гли и пригледали речена добра и учили инвентарио од свега што смо нашли...“

Инвентар покретне имовине на чифлуку Марина Стјепановића Фисојевића сведочи да је то било богато и напредно имање на коме су се гајила многобројна говеда и стока, сејало жито, одржавала винова лоза; сам пољопривредни алат који се ту помиње довољан је да покаже да ту није било сиротиње, обрађивања земље од беде и за невољу, тек да се прехране; без икакве анализе, сам од себе, издваја се закључак о једној интензивној сеоској привреди према којој је привреда нашег сељака под Турцима каснијег времена, после катастрофа које су почеле 1683 годином, само сенка, корак у назад, поновно прелажење са пољопривреде на сточарство.

Инвентар је састављен на чистом и лепом српскохрватском језику, па он, са филолошке тачке гледишта, претставља изванредан документ о нашој старој терминологији.

„*Adi 26 di settembre 1662 in Bresniza. Инвентарио од роба и осталог што се наводи у чифлуку п. Марина Стјепановића, и прво: по (numero) аспри 144 готовијех, по 14 волова и три јунца, по 4 краве и три лањске јунице, по 2 лјетошња телета, по 1 кобила, по 1 ждријебе, по 40 оваца старијех и јагањаца) 32, по 16 улишта, по 105 чабара шенице, по 51 чабар ражи, по 55 чабара јечма, по 17 чабара овса, по 8 прасаца већијех и мањијех, по 6 сврдала мања и већа, по 4 мотике, по 1 раоник плужни, по 4 раоника мала, по 3 сјекире велике, по 1 какулић и тепсија, по 1 просуља, по 1 гвозђе на чем се огањ ложи, по 2 трнореза, по 2 косирића од лозја, по 1 бил, по 1 ћурдија мави од зеленика ведха, по 1 далама црљена од раше ведха, по 1 чахшире и дизлуци од каријије, по 2 пара кола на чем се вози, по 8 гусака, по 10 кола сијена, по 70 ока сирења, по 19 ока масла, по три косе од гвозђа, по 1 крстак од сребра, по 8 ока јарине, по 1 седло, по 1 пушка с кубуром, по 1 балта, по 1 га-*

дара, по 1 бисачићи, по 1 тепвер и узда, по 1 чизме и црне ведхе, по 1 долама црна ведха, по 1 дизлуци ведхи, по 1 зубунић ведах од раше, по 1 фишеклуци, по 1 сабља, по 40 ока вуне од оваца сувијех. Јоште ово одиздо уписно наводи се у Шимуна Дражетића под печатом, и прво: по 3 чаше од сребра мање и веће, по два прстена од сребра, по 1 игла од сребра, по 1 лула од сребра, по 1 лена позлаћена, по 5 динарића и 3 аспре, по 1 чаша од туча, 1 улћер од свите, по 1 печица сребра, по 1 пас од свиле модар, по 8 махрамица везенијех, по 1 кошуља, по 1 дизгини од узде, по 1 кусур од постава, по 1 бокарић туниса, по 1 орекинићи од злата“.⁷⁹

Истина је да су се Дубровчани, расути по далеким крајевима Турске, осећали приврженим својој отаџбини, али је неминовно морало долазити до тога да су те везе постајале све више сентименталне, а све мање пословне. Обележени и афирмисани као поданици једне државе којој је султан поделио крупне трговачке привилегије, они су се, несумњиво, користили тим повлашћеним положајем, али су, везујући се за турску чаршију и пуштајући корен у новој средини, све чешће само с једним увом слушали наређења своје владе и све с мање готовости усклађивали своје послове с привредном политиком Дубровника. Стапање са средином србијанских чаршија било је толико неумитно, да се Дубровчани често нису из њих покретали и кад би због тога почели да губе своје привилегије. Тај процес је прецизно изражен у писму дубровачких трговаца у Прокупљу влади од 17 фебруара 1680 године у коме се они јадају да због своје нејединствености не могу да спроводе одређену политику цена вуни. „Штете које сваки дан имамо с конака и осталијех новијех и необичајнијех плата, о свем што смо изгубили цијену у којој од прије по овој земљи били су држани пријашњи трговци, све с ожењенијех у овому мјесту који утемељивши се кућам, лозјем и осталијем баштинам чине се мало по мало једнаци крстјаним рођеним у овој земљи и губивши привилеђа која свуд

⁷⁹ Преписка, 17, 91/2234.

по Леванту уживају Дубровчани... Услови смо да можемо скупит што нам је дужно, оставит ову плацу онезијем који су је обрали за своју патрију...⁸⁰ Ако дубровачки трговци у Прокупљу који нису постали „једнаци крстјаним рођеним у овој земљи“ нису напустили ту земљу због оних Дубровчана који су је изабрали за своју нову отаџбину, они су морали почетком осамдесетих година да издрже јаку конкуренцију тих људи који су почели да послују сасвим независно од свих прописа дубровачке владе и саме колоније.⁸¹

Такав процес развијао се и у другим турским чаршијама у којима је било дубровачких трговаца. У јулу месецу 1643 године, у Софији, расрђени паша пребацио је дубровачким трговцима да се они сувише користе турским гостопримством, јер дозвољавају да под њиховим именом, користећи њихове властице, тргују и странци. „Ви овде имате винограде, куће и жене“, рекао им је.⁸² Десет година касније, у јануару 1654 године, чланови софиске колоније Дубровчана већ су се потужили влади да им један између њих, неки Ђоно Ловров, који послује у Пловдиву, онемогућује својом самовољом у послу одржавање ниских цена кожама. „И коже које уцијенимо и донесемо дома послуже дођу момци његови и наговоре и намећају сваку кожу по аспри 20 илити аспри 3...“⁸³

До несклада, самовоље и осипања долазило је од средине седамнаестог века и у београдској насеобини Дубровчана, и то до те мере да скуп није увек био моћан да се супротстави иступима појединаца који своје послове нису удешавали у складу с интересима целе колоније и који су се све више повезивали с другим трговцима у Београду. Зато је, уместо скупа, оштро и увек приправно, све чешће иступала дубровачка влада, сва у напору да окупи и подржи своје поданике у Турској. Па како су њена наређења такве врсте долазила све убрзаније једно за другим и како су бивала

све одлучнија и, можда, све очајнија у тону, сме се закључити да је црв расула продирао све дубље у односе у колонији. „Наша је изричита воља, писала је влада колонији 28 августа 1661 године, да је сваки од наших поданика обавезан на све оно на што су обавезни и остали, и да ту не сме бити превара ни проневера. Зато вам наређујемо да што савесније и вредније покренете најстрожи поступак против свих оних који у томе прекрше, па превозе робу странаца као да је дубровачка...“⁸⁴ Понављане често, овакве интервенције дубровачке владе добиле су, до 1671 године, ову оштрину и овај призив очажња: „С највећим незадовољством чујемо за неслоге које не престају међу вама и за поремећаје који због тога свакодневно избијају, јер сматрамо да због ваших смутња долази у питање опстанак целе плаце“. Влада им је због тога наредила да, као часни људи, живе у слози и да чувају своје законе и прописе...⁸⁵ Што до тог расула, и поред свих несумњивих симптома слабљења колоније, није дошло, требало је да дубровачка влада захвали, на првом месту, привилегијама које је она успевала да сачува својим поданицима у Турској; тиме их је она везивала за себе и намећала им извесну покорност.

Пред опасношћу да изгуби свој трговачки положај у северним крајевима Турске због стасања и других трговаца у тамошњим чаршијама, услед продирања аустриског капитала, а и зато што је процес утапања Дубровчана у мору турског становништва постајао све приметнији, Дубровачка Република је предузела још једну меру да јој не усахну они корени којима је усисавала сокове свог битисања.

Од краја шеснаестог века, кад је забележено нагло продирање европског трговачког капитала у нове, прекоморске земље, трговци Енглеске, Холандије и Француске, у намери да сузбију туђу конкуренцију, почели су да се организују у компаније и да снагом сво-

⁸⁰ Преписка 17, 51/1905.

⁸¹ Исто.

⁸² Преписка 17, 51/1904.

⁸³ Преписка 17, 51/1905.

⁸⁴ Lett. di Lev. 58, 92—92'.

⁸⁵ Lett. di Lev. 28, 74'—75'.

јих удружених капитала осигуравају своју превласт на појединим подручјима. Као предмет интересовања европског трговачког капитала, Турска се готово није разликовала од оних источних и западних земаља које су тек биле ушле у сфере тог интересовања. Кад су Млечани отварањем сплитске луке 1592 године почели да спроводе у дело своју намеру о претварању европске Турске у подручје своје трговине, они су то чинили сасвим организовано: јер млетачки Сенат није само водио рачуна да се обезбеди заједнички и сигуран превоз робе на линији Млеци — Сплит и обратно; он није једино остваривао безбедан и редован каравански саобраћај кроз Турску и није се само бринуо за довољан магацински простор за смештај робе у Сплиту. Млетачки Сенат је, уз све то, идентификујући се, својим компетенцијама, све више са каквом трговачком компанијом као што су се трговачке компаније западних земаља идентификовале, у прекоморским земљама, са државом, оснивао праве трговачке конзулате по турским градовима, спроводио политику цена, прописивао артикле увоза и извоза и остваривао пословање заједничким а не појединачним капиталом својих трговаца. Исто тако, и кад су аустриски трговци почели да се шире по Турској, и они су то чинили организовано, као чланови Бечке компаније. Тако је, до извесне мере, иступала и солунска чаршија, тако су долазили Персијанци, а тако су пословале и јерменске и јеврејске колоније. У лукама Јадранског, Јонског и Јегејског Мора појављивали су се бродови са холандским, енглеским и француским заставама који су све чешће припадали разним компанијама, а сасвим ретко појединцима или ситним трговачким друштвима.

Дубровчани су, судећи према сачуваним изворима, пословали организовани у трговачка друштва већ од краја тринаестог века, али у те пословне заједнице улазила су обично само два или три члана (од којих је најчешће један улагао материјална средства а други рад) и оне нису уживале никакве изу-

зетне повластице акамоли монопол у трговини на једном подручју. Дубровачка влада је веома често утицала на своје трговце и колоније да, солидарношћу у послу, намећу тржишту цене које њима одговарају; она им је помагала у организовању караванског саобраћаја; према њеној трговинској политици вршен је избор артикала извоза и увоза; цео систем дубровачких колонија у Турској, којим се свесно управљало из Дубровника, био је, у многоме, једна велика трговачка компанија са истим методима и циљевима у послу. Међутим, цела та организација имала је, ипак, један недостатак због кога се она није више могла супротстављати западним трговачким компанијама модерног типа: она није пословала једним, удруженим капиталом који би, заштићен усто од стране државе, имао снаге да подвласти извесно привредно подручје и истисне из њега утицај сваког другог капитала. Стара мрежа дубровачких колонија у европској Турској, која је доминантно и неоспорно владала пространим регионима те државе све до отварања сплитске луке, почела је од краја шеснаестог века да се кида, да застарева и да се показује све више немоћном у сукобу са организованим страним капиталом који је од тог времена у сталном настојању да продре на Балканско Полуострво са више страна. Ако су хтели да бар донекле сачувају некадашње своје позиције на турском тржишту, дубровачки трговци су то једино могли покушати сједињавањем својих капитала.

У свему конзервативна, дубровачка влада је и у овом случају споро учувала, још спорије мислила и са знатним закашњењем донела одлуку. Мисао о оснивању једне трговачке компаније која би пословала у Турској спроведена је у дело тек последњег дана фебруара 1673 године, дакле онда кад је постало сасвим очевидно да се конкуренција аустриског капитала више не може избећи. Па и та одлука важила је само за Београд и његово северно трговачко подручје, као да се чекало да и јужније колоније Дубровчана дођу у исти, го-

тово безизлазан положај, па да се и за њих смисли нешто ново, а не да им се само упућују патриотске опомене и да им се прети.

Сенат је, дакле, прописао београдској компанији Дубровчана следећа правила:

Да се Друштву за трговину у Леванту додели београдско тржиште (чл. 1); забрањује се свим Дубровчанима да индивидуално тргују у Београду и угарским градовима који су под турском влашћу; таква трговина схватиће се кријумчарењем и изазваће казну дубровачког Сената (чл. 2); сваки Дубровчанин може користити службенике компаније да купи робу, али под условом да поднесе трошкове и да провизију (чл. 3); купљена роба се може продати једино друштву, које је обавезно да је купи по правичним ценама (чл. 4); „ниједан од Дубровчана не може нити треба под било каквим изговором трговати кожама или другом робом за рачун Јевреја и других странаца, ако жели да не буде кажњен од стране наше државе с хиљаду дуката и на годину дана тамновања...“ (чл. 5); главнице уложене у компанију не могу се, ради казне, конфисковати од стране државе сем у случају велеиздаје, убиства и сличних великих злодела (чл. 6); ни због каквог грађанског спора не може се заплени главница уложена у компанију; веровници, исто тако, не могу ометати рад друштва; веровник је једино могао користити доходак главнице која је остала неповредива у рукама друштва (чл. 7).⁸⁶

Смисао и циљ Друштва за трговину у Леванту сасвим су јасни: да би се могло супротставити осталим трговцима на београдској чаршији, требало је сјединити средства. Морао се, затим, сваки појединац држати на узди да не би отпао, повезао се, у послу, са „странцима“, ишчезао у њиховој поплави. То се могло учинити ако се сузбије свако индивидуално пословање давањем Друштву монопола трговине у Београду и Поду-

нављу (које је делом улазило у домен београдског тржишта). Лујо Војновић, који је први објавио и покушао да објасни овај значајни акт, схватио га је једино као примером олигархије којом се крајем седамнаестог века учауравало дубровачко властеоско друштво и која је изазвала пропадање Дубровника. „Што је преостајало слободи?“, узвикује он. „Ништа“. Ми овде износимо ово схватање Луја Војновића без намере да му противречимо, једино из историографских побуда.

Осам година после оснивања дубровачке компаније у Београду, 1681, састао се скуп Дубровчана у том граду и решио следеће:

„Будући се скупили у скуп за после отћине и за учинити што ће бити за боље и корисније свијех нас Дубровчана који абитамо у овој плаци, видјећи да су коже скочиле на велику цијену овди у мјесту и на двору... остамо сви di comin acordo да се све коже узимљу у кумпању и овди у Биограду и на двору, јада би се збиле. И сазвасмо и калфе, и учинисмо и заклесмо се на св. Јеванђеље да не има нитко за свој конат влаштити куповати кожа ни дати динара на пут фуристијеру ни мање овди у мјесту никоју другому...“ Трговци су, даље, решили да сваку повреду ове одлуке и прекршај заклетве да ће се ње придржавати казне са по 500 дуката. Одлучили су, поред тога, „да сваки од нас који узме дио од кожа да они сваки има хранити фратре по реду и кад кајмекам наметне цекине да их имамо раздијелити једнако како и дио од кожа свакоју дат на главу једнако...“ Пошто су једнодушно изгласани, ови закључци су унети у књигу колоније.⁸⁷

Да ли овај акт треба да изазове забуну? Шта је, наиме, требало дубровачким трговцима да доносе такве закључке, ако су они, од 1673 године, пословали само у оквиру своје компаније? Значи ли овај споразум да је компанија била престала с радом или је он само

⁸⁶ Лујо Војновић, *Дубровник и Османско Царство*, 241—242, 101—102.

⁸⁷ Преписка 17, 48/1858.

потсећање на постојеће обавезе и њихово утврђивање? У сваком случају, он показује да се дубровачки трговци заиста нису могли одржати у Београду индивидуалним пословањем и да им се покушај да раде организовано и удруженим средствима како би издржали конкуренцију наметао као неминован.

Да заиста није било другог решења за дубровачку трговину не само у Београду него и у осталим турским чаршијама показује чињеница да су ускоро по примеру београдске компаније, а на основу наређења и под руководством Сената у Дубровнику, почеле да ничу сличне кооперације и по другим градовима где су постојале дубровачке колоније.

Постоји вест да је крајем 1679 године десетак дубровачких трговаца, који су били заостали у Рушчуку у Бугарској, било организовано у „кумпању“. Речене године Сенат је, наиме, наредио једном од чланова насеобине, Вицу Ивановом, да преузме управу компаније, наиме да му се „има дати администрацион од наше кумпање и конат и либра што се налазе да се запечате...“⁸⁸ То показује да је компанијом управљао један од трговаца којег је одређивала влада у Дубровнику; он је водио њену администрацију и одговарао за њено књиговодство. А како је оснивање трговачке компаније у Београду претходило оснивању таквих друштава у осталим дубровачким колонијама, која су вероватно уређена по том примеру, сме се, можда, закључити да је тако било организовано и београдско Друштво за трговину у Леванту.

Изгледа да у Прокупљу није дошло до оснивања трговачког друштва у коме би учествовала цела дубровачка насеобина. То се свакако може објаснити чињеницом што је чаршија тог града ипак остала у рукама Дубровчана: продор трговачког капитала са севера није још био узео до те мере забрињујуће размере, а у варош се још нису били населили босански трговци. Ипак, процес

постепеног формирања друштва већ је био у току. 15 маја 1674 године колонија је примила из Дубровника наређење да цену вуне, пред сезону куповине, одреди скуп и да нико не сме куповати вуну пре тог утврђивања цене или по другој цени.⁸⁹ Кад је, пролазећи кроз Прокупље септембра месеца 1676 године, дубровачки покликсар Секо Јерка Гучетић дознао да су неки од чланова колоније одржавали пословне везе са трговцима из Рисна и Сарајева, што је Сенат забрањивао, он није казнио њих него целу колонију. Казна је била висока — 500 дуката — и она је изречена „да би се спречило то зло које наноси велику штету нашој трговини...“⁹⁰ Овај случај несумњиво показује да је дубровачки покликсар третирао насеобину својих сутрађана у Прокупљу много више јединственом него што би учинио неки други властелин у његовој улози десет или двадесет година пре њега.

Састанак скупа у Београду у новембру 1681 године претставља, вероватно, један од последњих напора Дубровчана да очувају свој трговачки положај у северним крајевима европске Турске, јер је две године после тога избио онај катастрофални Бечки рат који је донео пропаст и турском Београду и дубровачкој колонији у њему.

Намеће се, на крају, питање како је Дубровчанима успело да се одрже као видна трговачка заједница у Београду и поред све конкуренције којој су ту били изложени више од пола века. Избија, наиме, проблем да ли су упорност тих људи и смишљена трговинска политика њихове владе били довољни да обезбеде одржање колоније. Сматрамо да решење тог питања треба тражити у чињеници да је у времену двадесетпетогодишњег млетачко-турског Кандиског рата (1645—1669), кад је, великим делом, и Аустрија била у рђавим или ратним односима са султаном, Дубровник успео да сачува свој повлашћени положај у Турској, да његови људи не-сметано тргују по тој земљи, да његова

⁸⁸ Преписка 17, 91/2230.

⁸⁹ Преписка 17, 51/1905.

⁹⁰ Преписка 17, 91/2234.

лука увози и извози као у време мира, док је свим дубровачким супарницима то било онемогућено врло ригорозним Портиним забранама. У том времену трговина Дубровника, ослобођена окова, поново се размахала и стекла размере који су потсећали на златна времена шеснаестог века. Јер, док је у свим лукама Јадранског и Јонског Мора тада владало мртвило, дубровачко пристаниште пословало је уместо свих њих. А док је у турске градове био забрањен приступ свим трговцима и агентима из непријатељских земаља, Дубровчани су ту не сметано чинили напоре да надокнаде све што су раније изгубили.⁹¹ Полет који у том времену поново добија дубровачка трговина на Балкану био је, свакако, заустављен склапањем мира у Вашвару (1664) и Кандији (1669), али је она дотле стекла довољно снаге да се, ако не са успехом, а оно несумњиво са великом устрајношћу и жилавошћу могла после тога борити против поновне конкуренције свих оних који су јој и пре оспоравали доминантан положај на турским тржиштима.

КУЛТУРНИ ЖИВОТ ДУБРОВЧАНА У БЕОГРАДУ

У непрестаној вези с Дубровником у коме се нису гасили наука, књижевност и уметнички занати високе вредности и у коме писменост обичног пука није била изузетна, Дубровчани у Београду, као пословни људи, потекли, већином, из нижих слојева дубровачких или из околних села, нису показивали никакву изузетнију културну делатност, али су неговали писменост која им је била неопходна и, свесни извесне културне супериорности Дубровника над оном средином у којој су живели, заузимали готово горди изглед људи који припадају једној таквој заједници. То је навело једног папског визитатора да срдито забележи: „Ови Дубровчани мисле да су као Дубровчани већ рођењем поцрпли сву мудрост и дошли на овај свет учени, па, иако нису видели ни корице од књига, мисле да све знају“.

⁹¹ Радован Самарџић, *нав. дело*.

Ипак, дубровачка колонија у Београду је, по култури, понашању, схватањима и начину живота, претстављала малу оазу Европе, изгубљену у турском пространству. Зато су тражили њихово гостопримство сви европски путници који би наишли у Београд.

Писменост дубровачких трговаца у Београду, као и у свим насеобинама Дубровчана у Турској, била је на висини не због тога што је једно време један део тих трговаца припадао властеоском сталежу који се скоро обавезно школовао: многа историска сведочанства показују да је лично вођење послова с пером у руци било својствено већини Дубровчана у Београду за све време док је у њему постојала њихова насебина. Већ у петнаестом веку Дубровчани, ма где пословали, имали су тако уређено и напредно књиговодство, да је Бенко Котруљевић, синтетизујући, у једном теоретском спису, искуства те врсте својих земљака, постао творац, крајем тог столећа, једне од најсавршенијих теорија тзв. двоструког књиговодства. У Београду, током шеснаестог и седамнаестог века, готово није било озбиљнијег трговца који све своје послове није бележио у две, три или више књига. Поред књиге у којој се записивало свакодневно пословање, затим књижице која је чувала податке о административним трошковима, у канцеларији дубровачког трговца у Београду налазила се увек и тзв. велика књига у коју се уносио биланс целокупног пословања у току једне године. Ово књиговодство вођено је тако брижљиво и толико је, за Дубровчане у Београду, значило ону основу на којој је почивало целокупно, врло сложено пословање једног трговца, да је често, у случају обимнијег рада, седео у писарници понеке магазе нарочити дијак који је, у ту сврху, доведен из Дубровника. Тако је Франо Николић, кад је 1598 године пошао у Београд да води послове једног трговачког друштва, узео собом и „једног ваљаног дијака да му води благајничку књигу (il libro quaderno)“. Требало је „да речени Франо шаље сваке године биланс целокупног пословања,

како трошкова тако и добити“. Писмено је полагао рачун о трошковима око издржавања, око одашиљања робе, као и годишњи попис инвентара. „Друштво ће поднети све Франове издатке за изнајмљивање куће, за храну и плаћање послуге и дијака који треба да све те трошкове уписује у једну књижицу и по завршетку сваке године уноси их у велику књигу (из које ће, као што је речено, водити годишњи биланс)...“⁹²

Поред зналачки уређеног књиговодства, Дубровчани у Београду су водили и врло живу преписку са својим пословним пријатељима у Дубровнику и по другим насеобинама у Турској. Писмима се набављала роба, писма су, у облику меница, замењивала преношење новца, њима се потврђивао долазак каравана и пријем робе, све врсте пословних докумената упућиване су у форми писма или с попутним писмом, њима су до појединости регулисавани сви лични односи. Поред тога, породице и пријатељи трговаца који су отишли у Турску никад нису оскудевали вестима о њима из њиховог пера.

Све ово је, уствари, природна последица не само високог културног нивоа Дубровника у времену ренесансе и барока, него и давнашњег законом утврђеног реда у том граду да се сви послови уговарају у Нотаријату писменим путем. Без писаног уговора се у Дубровнику, већ од тринаестог века, није скла-

⁹² Diversa de foris 8, 188'—191'.

Сл. 4 — Насловни лист молитвеника »Ortus anime« написаног у Београду 1567 године

пао брак и примао мираз, акамоли да су се свршавали трговачки послови. Дубровчани то нису чинили ни у Београду: њихов капелан служио им је и као нотар, па им је писао тестаменте, склапао или оверавао пословне уговоре, формулисао брачне погодбе и пописивао инвентаре, али, како је он био полувзанично лице с компетенцијама које је изазвала нужда а не закон, његови акти увек су упућивани у Дубровник и ту, да би добили пуну правну вредност, регистровани, у присуству сведока, у

Нотаријату Дубровачке Републике. Исто тако, у жељи и навици да се у свим својим пословима правно обезбеде, повериоци, опуномоћеници и други пословни пријатељи трговаца који су отишли на исток регистровани би у дубровачком Нотаријату свако њихово писмо које је имало послован карактер. Писма су у нотарске књиге уношена у целини. Једно од њих је, тако, почињало: „Поштованому Господину поздравленије. А сада примих вашу од 5 по Милошу и по куријеру од 24 минутога, у којој разумијех колико је од потребе... Наручили сте за речене свиле и велуте у Бнетке и писали ако се не пригоди које посађе да их пошљу по фрегатах. Да их Бог здраво носи... Када, ако Бог да, дођу, пошљите их с првијема нека овамо чекају срећу“. Затим се, у писму, прешло на робу која се из Београда слала за Дубровник: „Пишете нам да коже ваљају у Јакину по шкуда 20 на готово, а у Пуљи по шкуда 22, а ту по 17. Пишете ми хоће ли се моћи за готово продавати. Није било трга мангуре. Да смо имали динара, скупили бисмо кожа колико бисмо имали динара...“ (9 новембра 1598).⁹³ У једном другом писму из исте године говори се о одашиљању кожа за Дубровник: „...не имамо трга ништа — све на војсци. Бјеху послали Бинћолу у Бечкерек у коже. Тако се опета и врати: не смије с војском ити и више гори кожа купити, а није кола на чем би их довео, тако би остале у пољу...“⁹⁴ Роба се често поручивала на овај начин: „Молимо вас наручите нам у Бнетке за 20 комада на дету од 8 мјесеца, које вам у овој фатури упишемо, да нам буду у граду прве дни октумбра, такођер наручи нам у Фиоренцу за 6 печара за рок како ви знате боље, и то да нам буде прве дни октумбра, за које комаде и раз ми ћемо приготвити коже, или кордоване или динаре готове на своје бријеме, за то се не брините и немојте да вам приђе прико памети да ћемо ми инако учинити... (24 јуна 1598).⁹⁵ А у једном писму

се, написаном талијанским језиком 8 септембра 1579 године, после поздрава жени: „Најдража Маријо“, прелази на регулисање неких меница, на опис куће у Београду и на изражавање последње жеље (због чега је писмо, по жениној жељи, и регистровано у Нотаријату): „Сад је овде велика кућа. Прекјуче смо сахранили Франа, Ђивковог рођака, мог драгог земљака... А јуче смо покопали његовог компањона Вица, брата Стјепана ковача, којег је смрт затекла у дућану. Сви из тог дућана су помрли. Когод се разболи, умре другог дана. Наши су се сви разбегли, а ми, који дућане још држимо отвореним, сахранили смо прекјуче што малих што великих десеторо. Ја сам своје момке послао на село, а тканине сам затворио у каравансарају...“ Њих седморица преузели су на себе сахрањивање помрлих, па зато очекује најгоре. Зато он и пише жени: оставља јој 500 дуката које му је донела као мираз, неки ђердан, дућан у Београду који вреди најмање 500 талира; поклања трима слушкињама 150 талира, сестри Магдалени у Љубомиру 200 талира и винограде у Лугу, херцеговачком селу; остало оставља братовштини св. Лазара у Дубровнику да се помогну сироте девојке и убоги.⁹⁶

Међутим, и поред овако присног стила ових писама, сасвим је умесно питање: да ли су своја писма дубровачки трговци сами писали или су то састави њихових дијака, пријатеља или свештеника? Колики је, наиме, био процент писмених људи међу њима? Одговор дају заједничка писма скупа колоније која су понекад потписивали сви присутни трговци. Одмах треба нагласити да се велика већина тих људи увек лично потписивала. Писмо колоније дубровачкој влади од 16 децембра 1656 г., завршено потписима тридесет трговаца, има 22 лична потписа. Антуна Радова потписао је један пријатељ, пошто је он изјавио да не види писати; Биво Радов је саопштио да не зна пи-

⁹³ Diversa de foris 10, 38—39'.

⁹⁴ Diversa de foris 10, 35—36.

⁹⁵ Diversa de foris 10, 32'—34'.

⁹⁶ Div. not. 121, 184.

сати и њега је потписао Влахо Мартинели. Уз осталих шест неоригиналних потписа стоји само ко је написао поједино име и презиме.⁹⁷

Једно писмо скупа, састављено 8 јануара 1662 године, потписало је 15 трговаца; однос оних који су својеручно написали своје име и оних које су други потписали („per lui“; „scrissi per sua parola“; „scrissi“; „писах по речи његовој“) је 9 према 6.⁹⁸ Друго писмо скупа, које потиче из новембра 1681 године, потписало је 13 присутних; опет је 9 трговаца лично ставило своја имена на папир, док су овог пута само четворицу заменили други у потписивању („per lui“).⁹⁹

Овде треба запазити да се, приликом потписивања, само једном или двапут, дакле готово изузетно, нагласило да се у том послу тражила замена због неписмености. Може се, наиме, претпоставити да се то чинило и услед других разлога, нарочито због неприсутвовања скупу, врло честог у насеобини трговаца који су, добрим делом, један део године проводили на путу. Зато се, сматрамо, може без много смелости тврдити да је неписменост међу Дубровчанима у Београду била сасвим ретка. Ова чињеница постаје још вреднијом кад се узме у обзир да подаци на основу којих смо дошли до овог закључка потичу из седамнаестог века, наиме из времена кад су насеобину Дубровчана у Београду, као и у другим местима Србије и Бугарске, сачињавали дубровачки пучани или скори сељаци из Конавала, Приморја или Херцеговине.

Ако је на основу огромног броја докумената сачуваних у Дубровачком архиву сасвим лако поуздано утврдити да су Дубровчани у Београду били махом писмени људи, ипак искрсава питање: како су они долазили до тог знања? Трговци, који су, као одрасли људи, одлазили, посла ради, у ту чаршију, имали су, свакако, много могућно-

сти да у Дубровнику науче како се узима перо у руку. Они, међутим, који би се родили и израсли у београдској насеобини, учили су, вероватно, код капелана, у породици или у служби, уколико их родитељи не би ради тога послали у Дубровник. Године 1675 дубровачка колонија је, поред капелана који се бринуо за њене верске потребе, имала и једног који је само поучавао младеж (fu la scuola alla gioventù).¹⁰⁰ Трговачки подмладак је учио читање, писање и вођење рачунских књига од својих господара који су их у то упућивали неодвојиво од осталог преношења на њих своје трговачке спреме. Синови богатијих родитеља, који су, такорећи, школовани за пословне људе, препуштани су често трговцу који би примио обавезу да дечака научи како писању тако и другим пословима „као сопственог сина“. Једном је чак дечаку, у Дубровнику, узет за инструктора rector scholarum који се примио да у својој кући држи дечака годину дана и да га за то време научи читању, писању, трговачкој кореспонденцији и вођењу пословних књига.¹⁰¹ У свакодневним, међутим, случајевима дечака је трговац учио писмености и књиговодству онолико колико и онако како је он знао, или се старао да му дјетића други томе научи. Кад је, тако, Вук Радичевић, дубровачки трговац у Београду, узимао дјетића у Дубровнику, он је примио на себе бригу да ће дечак „учити читање и писање“.¹⁰² Мартин Радивојевић, такође трговац у Београду, обећао је, међутим, да ће он лично научити свог новог дјечака, „као рођеног сина, писмености и добром владању“.¹⁰³ Сви ови примери претстављају двоструке доказе готово опште писмености дубровачких трговаца свугде, па и оних у Београду. Треба поменути и то да су, у жељи да омогуће својој деци стицање обимнијег знања, дубровачки трговци, настањени

⁹⁷ Преписка 17, 90/2221.

⁹⁸ Исти свежањ докумената.

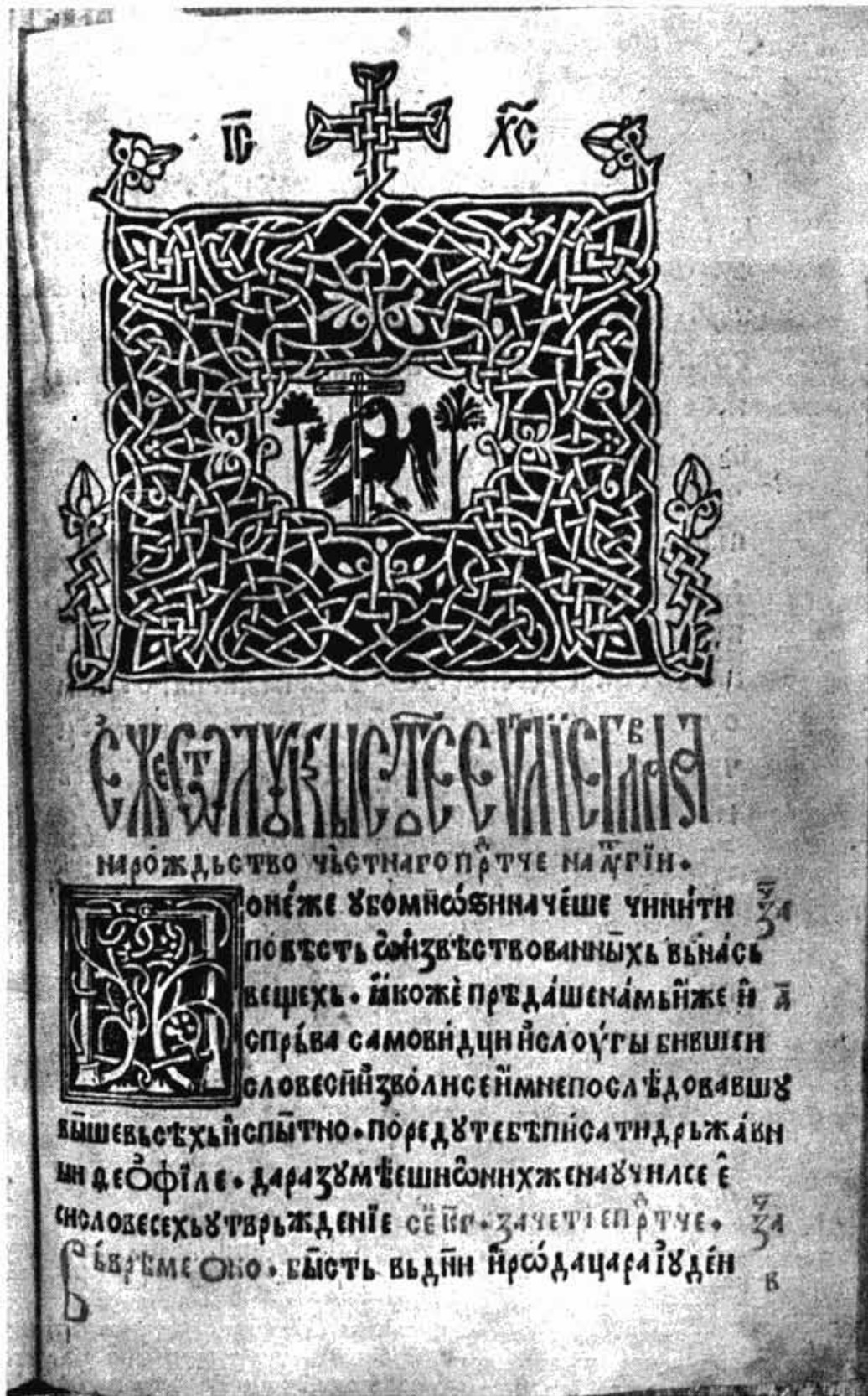
⁹⁹ Преписка 17, 48/1858.

¹⁰⁰ Јосип Матасовић, Фојничка регеста, Споменик 67, 175.

¹⁰¹ Радован Самарцић, Подмладак дубровачких трговаца и занатлија у XV и XVI веку, Зборник стручних студентских радова, Београд 1948, 77.

¹⁰² Ј. Тадић, нав. дело, 23.

¹⁰³ Исто, 62.

Сл. 5 — Почетак Јеванђеља по Луки у Гундулићевом »Четворојеванђељу«

у Београду, пружили велику помоћ мисионарима Римске курије кад су стигли да и у том граду оснују своју гимназију.

Преобучени као дубровачки трговци, кренули су, у новембру 1612 године из Дубровника, у друштву трговаца, мисионари дон Шимун Матковић, Босанац из Олова, књижевник Бартол Кашић и Стјепан Сини, учени језуита. Њихова дужност је била да вернике још боље утврде у католичкој вери, а заблуделе православне упуте на стазу „праве вере“. У Београду, мисионари су основали језуитску резиденцију и, годину дана доцније, 1613 године гимназију за католичку омладину. Нема сумње да су Дубровчани били они који су омогућили овако брз успех римских мисионара. Јер, док је Бартол Кашић ускоро напустио Београд и кренуо, проповедајући, бескрајном панонском равницом, дубровачки трговци у Београду задржали су Синују и пружили му извесну материјалну подршку за рад у гимназији. О томе изричито сведочи њихово писмо Курији, написано на талијанском језику 27 марта 1613 године, које у преводу гласи: „Ми потписани трговци, становници Београда, видећи велику нужду угарског народа, за љубав душа замолismo величасног оца Стјепана да остане овде за помоћ речених душа још неко време, а ми обећавамо да ћемо се бринути за његове потребе док буде овде“.

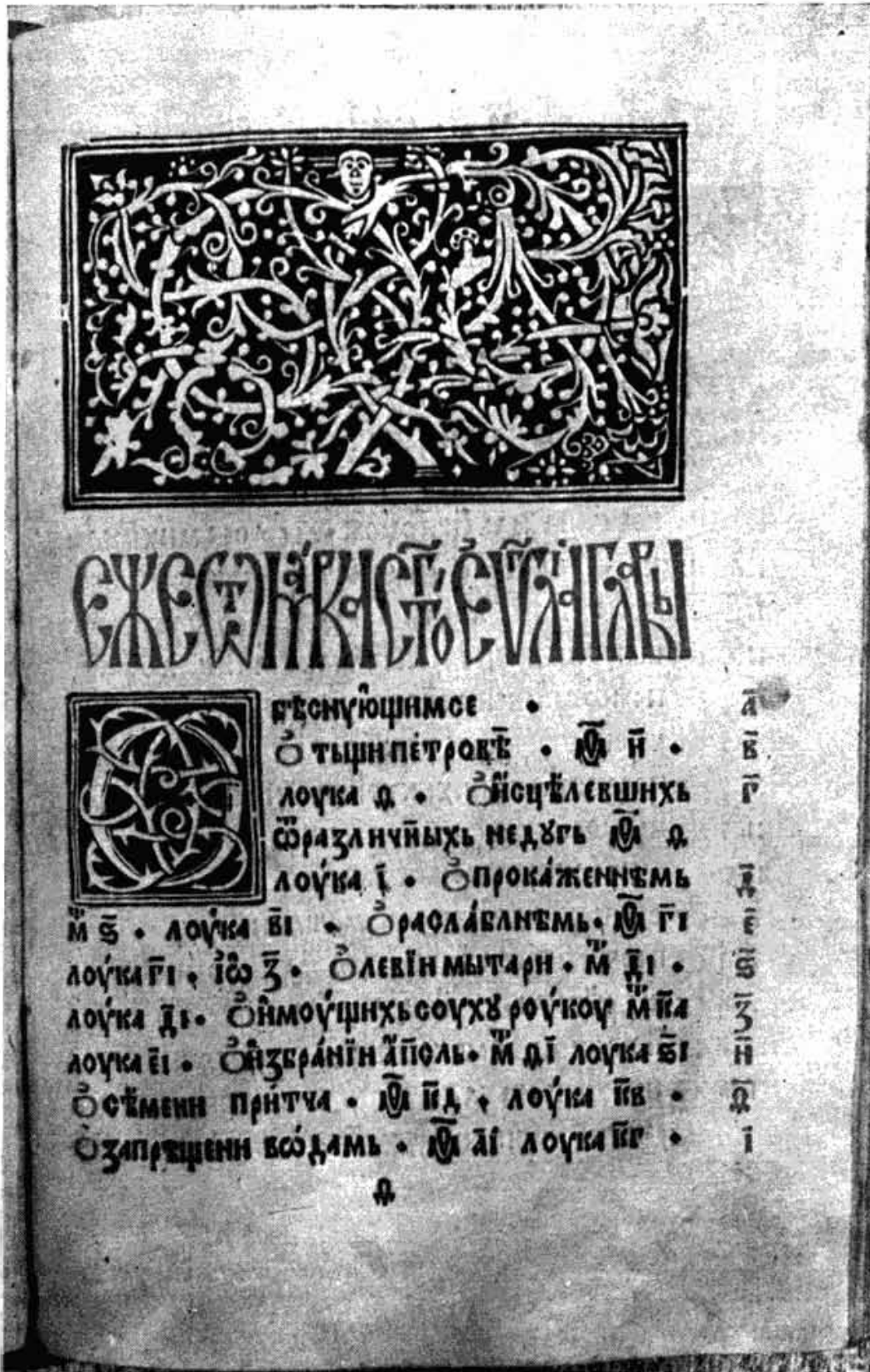
И заиста, 22 октобра 1613 г., известио је Сини генерала језуитског реда Клаудија Аквавиву да је окупио 32 ђака; то су, највећим делом, синови београдских трговаца који су необично задовољни што им се пружила прилика да их школују; Мађара из крајева северно од Саве и Дунава има 5—6. Недостају му само књиге, а потребно му је још и наставника, јер он највећи део свога времена проводи у обилагању околних села. Годину дана доцније, предложио је овај језуита своје старешини да се за школу купи кућа једног трговца на дубровачком тргу, јер је капела, у којој одржава часове, и сувише тесна за његове ученике. За овај пред-

лог заузео се папски посланик на Порти Грацијани који је, ради остварења тог циља, понудио сопствену материјалну помоћ и придобио султана да му изда писмено одобрење. Грацијани је, поред тога, намеравао да се у тој кући, поред школе, смести и болница. То је, ускоро, и остварено. Кућа, купљена у дубровачкој колонији, била је тако пространа да се у њу могла сместити и школа, и стан за наставнике и црква. 1614 године писао је Сини у Лорето да се за његову школу у Београду пошаље неколико граматика Португалца Емануела Алвареза, дела Цицерона, Овидија и Вергилија, као и неколико упутстава за одржавање школе. Знатним делом, школа је спремала будуће свештенике који ће појачати рад на католичкој пропаганди у северној Турској (отуда у поменутом писму Дубровчана од 23 марта 1613 године она фраза: „Видећи велику нужду угарског народа“).

Нема даљих вести о овој гимназији у Београду. Извесно је да 1623 године није постојала, јер се те године у извештају апостолског визитатора Петра Масарекија говори о потреби оснивања једне овакве школе у Београду. Међутим, ако су морали да напусте своју гимназију, језуите београдске резиденције нису престале да пружају основно образовање деци католичких трговаца у својој „Школи хришћанског учења“ све док их Турци, 1632 године, по наговору босанских фрањеваца, нису протерали из Београда.¹⁰⁴

Исто као што се трговини Дубровчана даје велики значај не само због тога што је изазвала напредак њиховог града него и зато што је имала утицаја на привреду околних земаља, тако и неговање писмености међу дубровачким трговцима који су пословали у нашим земљама под Турцима има велику важност, јер није само мера културног нивоа њиховог завичаја. И пословно и многим другим везама повезани са домаћим српским становништвом, Дубровчани су несумњиво потпомогли да се, под Турцима, одржи наша народна

¹⁰⁴ М. Vanino, *нав. дело*, 1 и 9.

Сл. 6 — Почетак Јеванђеља по Марку у Гундулићевом »Четворојеванђељу«

писменост. Како су били основа на којој се развио трговачки живот у нашим градовима под Турцима, несумњиво је да су они свима онима који би се укључивали у систем њихове трговине наметали свој начин пословања, заснован искључиво на савршено уређеном књиговодству, на пословној кореспонденцији и правном регулисању послова писменим путем. На тај начин је дошло до тога да наше чаршије под Турцима у шеснаестом и седамнаестом веку не само да нису знале за рабош него су пословале на основу књиговодства које, ако није било уређено као дубровачко, ипак несумњиво вреди као доказ писмености нашег човека, житеља турских градова. Дубровчани су били у могућности да изврше тај утицај због тога што је њихова писменост била у потпуности народна, заснована на истом језику и писму којима се служио народ Србије и Босне међу којим су они пословали. Приликом регистровања писама и других докумената који су стизали у Дубровник из турских градова у којима су пословале насеобине Дубровчана већином се наглашавало да су ти акти писани ћирилицом и српским језиком („in carattere serviano“, „nella lingua serviana“, „in serviano“, „nella lingua nostra serviana“). Како тих места, у књигама Нотаријата Дубровачке Републике, има на хиљаде, ово тврђење не захтева никакву подробнију аргументацију. Једино акти које су састављали капелани по колонијама писани су талијанским језиком или нашим језиком и латиницом. У приватним саставима дубровачких трговаца латиница полако потискује ћирилицу тек од друге половине седамнаестог века, што је свакако последња преузимања школа у Дубровнику од стране језуита и све тежег притиска пропаганде Римске курије на католике у Турском Царству.

Дубровчани насељени у Београду завештали су и један споменик који сасвим непосредно сведочи да је њихова писменост, заснована на народном језику и ћирилском писму, била заиста на висини. То је један молитвеник који је 1567 године, у Београду, написао ћири-

лицом Марин Николић (*Маринусъ Никлаић*) за трговца Мату Ђора Божидаровића (*Матеуъ ди Зврзи Божидари*). Оригинални рукопис тог молитвеника, написан латиницом и с чакавско-кајкавским језичким елементима, који се нашао у Београду, свакако није одговарао Дубровчанину Божидаровићу, па му га је његов земљак, вероватно дијак у радњи, преписао на ћирилицу, усклађујући га, „како је знао и умно... с икавско-ијекавским говором свог штокавског дијалекта“. Ове чињенице, довољно речите да би их требало објашњавати, може најбоље илустровати насловни лист молитвеника који говори о постанку књиге и у коме су и латинске речи (као и у целој књизи) писане ћирилицом: „*шртусъ аниме (место: Hortulus animae) тв-ие рећи раи душе — у ком се уздаржуице уре с(ве)те гвспоће пв-шбичаиу с(ве)те римске царкве с-многеми девотиеми мвлитвами...* (монограм: МЗВ)... *Исте естъ либеръ ме Матеуъ ди Зврзи Божидари меркатусъ Белгради фецигъ нштаре егв Маринусъ Николаи нштавитъ меиъ дићитисъ — Ано салутис новстре 1567 диеъ 15 децембри ин Белгради — Финисъ*“. Тај Дубровчанин у Београду, одани припадник „свете римске цркве“, још увек је био толико изван њеног културног утицаја да је своју главну приручну верску књигу преписивао својим писмом; да би их, приликом молитве, могао читати, он је преписивао ћирилицом и латинске речи. Негујући народну писменост која се није разликовала од начина писменог изражавања домаћег становништва, Дубровчани су, у Београду, свакако утицали да се одржи извештан културни ниво нашег света под Турцима.¹⁰⁵

Био је, усто, још један начин на који су Дубровчани у Београду плодносно утицали на нашу народну културу. Одржавајући трговачку везу између Србије и европских хришћанских земаља, они су били увозници и ћирилских литургијских књига штампаних у Млечима и њихови главни продавци по ср-

¹⁰⁵ Fraňo Fancev, Vatikanski hrvatski molitvenik i dubrovački psaltir, *Djela JAZU*, XXXI, Zagreb 1934, LXXXIX—XCIII.

бијанским градовима. Документи о томе нису чести у архивским списима Дубровника, јер се радило о споредном и успутном артиклу дубровачке трговине којим су снабдеване претежно цркве, али и оно што их има сасвим је довољно да покаже да су литургијске књиге биле у Србији много тражене и коришћене и да су их Дубровчани увозили на стотине. Тако је, 30 октобра 1554 године, један од првих дубровачких трговаца у Београду Лука Димитровић склопио уговор са Chiriacus-ом de Gualteruciis-ом, трговцем из Анконе, који је примио обавезу да му за два месеца испоручи 200 ужојених литургијских књига „штампаних на српском језику и српским словима“ уз цену од 1½ шкуде по књизи.¹⁰⁶ Године 1560 изјављено је пред дубровачким нотаром да су Стјепану Перановићу упућена из Италије два сандука књига „на српском језику“ које је требало ради продаје послати у Србију. Како се и у овом послу (додуше у посредничкој улози) поново помиње Chiriacus de Gualteruciis из Анконе, сме се претпоставити да је он био један од оних трговаца који су се посвећивали снабдевању српских цркава литургијским књигама штампаним у Италији; његова поновљена веза, у том послу, са дубровачким трговцима показује да се то снабдевање обављало њиховим посредством.¹⁰⁷

И зато је сасвим разумљиво што је Тројан Гундулић, ванбрачни син дубровачког властелина Федерика Гундулића, насељен у београдској колонији Дубровчана, радо пристао на понуду да после смрти кнеза Радише Дмитровића преузме његову штампарију и обелодани познато „Четворојеванђеље“, прву књигу која је, колико се зна, штампана у Београду. Тројан Гундулић је то учинио, иако је био обичан берберин. После његове смрти, у његовој радњи је, само приликом једног пописа, пронађен сле-

дећи инвентар: 20 бритава, 5 чешљева, 18 берберских маказа, берберске чинијице, 3 стаклена и два метална огледала, 5 наочари, 2 берберска капута, 1 кецеља итд.¹⁰⁸ Питање какве има везе између Тројановог берберског заната и његовог штампања књига није тешко објаснити кад се узме у обзир чињеница да у времену кад је он боравио у Београду, наиме средином шеснаестог века, нико од Дубровчана није дозвољавао, од свештених лица до занатлија, да им се зарада плесиви под јастуком, него су све што су имали улагали, туђим посредством или лично, у трговину. У општој атмосфери брзог стицања крупних богатстава, ни разум ни нерви нису тада дозвољавали људима да остану по страни, па су сви смишљали начине и путеве како да им оно што су могли да инвестирају у трговину доноси што бољу, бржу зараду. Заиста ћудљиви отац Гундулићев, који је рађао децу само са слушкињама (с последњом од њих се, пишући тестамент, с много нежности опраштао), оставио је тројици својих синова, од којих је Тројан био најмлађи, свој посед у Конављима и сва своја покретна добра;¹⁰⁹ поред тога, браћа су имала и једну кућу у Дубровнику за коју су добијали најамнину.¹¹⁰ Тројан је, као дечак, ступио на занат код дубровачког берберина Миха Ивановића 1523 године.¹¹¹ Шест година касније, пошто је провео уговорено време код свог господара и постао самосталан мајстор, Тројан наједном освиће као трговац: 1529 године он именује за свог заступника Ђона Тудизића,¹¹² а из 1535 и 1542 године потичу његове облигације на 270, одн. 185 дуката.¹¹³ Да ли то показује да је он већ тада живео у Београду? Опуномоћени заступник се остављао у Дубровнику обично приликом одласка на пут, а и коришћење кредита било је чешће својствено пословним људима отсутним из града. Поред тога, кад је, негде 1554 или 1555 године, за-

¹⁰⁶ Ј. Тадић, *нав. дело*, 67.

¹⁰⁷ *Исто*, 100.

¹⁰⁸ Frano Kesterčanek, *Inventar prvog beogradskog tiskara Trojana Gundulića, Analitičari Historijskog instituta I, Dubrovnik 1952, 203.*

¹⁰⁹ Ј. Тадић, *нав. дело*, 167—168.

¹¹⁰ *Исто*, 169—170.

¹¹¹ *Исто*, 170—171.

¹¹² *Исто*, 172.

¹¹³ *Исто*, 172—173.

ВЪСЕ ВИДНОУ ПРАВЕЛГОМУ БОУ СЛАВАНЪ БЛ҃ГІУ
 ДАЮЩОМУ СВРШИТИ ВСАКО ДѢЛО БЛ҃ГО. ЕЖЕ
 СОНЕМЪ НАУНИ АЕДО ТОМУ СЛАВА НДРЪЖАВА БЛ҃ГЕ.
 СКОНЫНІЕ ВЪКЫ АМІНЬ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

ОНИ ЖЕ И ЖЕ ВЪ ТРОНИЦИ ПОКЛАНІЕ
 МЫ БЪ БЛ҃ГО НЗВОЛИ ЦРКОВЬ СВОЮ
 НСПАЛНЫТИ СТЫМИ КНИГАМИ. ВЪ
 СЛ҃ВОСЛОВІЕ НПОЛЗΟΥ ПРОЧТАЮ
 ЩИМЪ. СЕГО РАДИ ІАЗИХЪ РАІЕ РАД
 НИША ДМІТРСОВНИКЪ ВЪЗРѢВОВАХЪ ПОСПЕШЕНІЕ
 МЪ СТО ДХА НЛЮБОВІЮ ЕЖЕ КЪ БЖЕСТВЕННДЦ ЦРК
 ВАМЪ. НАПНОСАТИ СЮ ДШЕ СПСНХЮ КНИГОУ ЧЕТВО
 РОБІГОВОТОІЕ ЕЖЕ ДХЪ СТЫ АПЛКЫМИ ОУСТЫ
 СОНГНЪ ВПОЗНАНІЕ ННСПАЛНЕНІЕ СЛ҃ВО СЛОВІЮ
 ТРАСА БНАУНИАГО. ВЪ ЕДИНСТВѢ ПОКЛАНІЕ МАГО
 БЖЕСТВА ❖ Н ПОЩЕДѢХЪ СМОЕГО БГО ДАННАГО
 НСОНІА. ДОНДЕЖЕ ССТАВИХЪ СЛОВА НАТИ ПАРЕ
 ХЪ. Н БВНЕЗАПЪ ПРНДЕГРДІН ЧАСЪ СЫДРЬТЫ
 НВЪЗЕТЪ ДХЪ МОИ НПОСЪМРЬТИ МОЕИ ССТАВИХЪ
 СІЕ ФОРМИ ВЪДОМУ МОЕМЪ ❖

ОНИ ЖЕ ІАЗИ ТРОИЦИ ГОУНДОУНИКЪ СОВЕЛИ
 КИГО РАДА ДУБРОВНИКА. ПОПРѢСТАВА КНИН
 КНЕЗІ РАДНШЕ ПОНОУЖДЕНЬБЫХЪ ВЪ ЕЖЕ

текла Тројана смрт у Београду, он је ту већ имао лепо уређену радњу у властитој кући, доста скупоценог кућног намештаја и оружја, нешто сребрног посуђа, три благајне и две касете, прилично златног накита, драгог камења, а и златника на стотине.¹¹⁴ Све то показује двоје: да смрт није затекла Тројана као скорашњег становника београдског и да је он имао средстава да се упушта и у друге послове сем свог берберског заната. А ако се мора претпоставити и изврстан културни ниво да би се могло заинтересовати штампањем књига и успешно обавити један такав посао, онда ни те квалитете није, код Тројана, тешко замислити. Иако је, као последица ванбрачне везе, он био искључен из властеоског сталежа свог оца, ипак се његовом васпитању, по ондашњем дубровачком обичају, посвећивала већа пажња него обичној пучкој деци, тим пре што је он за то имао и могућности: одрастао је у Дубровнику уз старијег брата који је био свештено лице. Бербери су, затим, имали онда, у дубровачком друштву, виши друштвени ранг него касније кад су им одузете хируршке компетенције. Нису били некултурни и незналице, бар за себе и на изглед. Изгледа, поред тога, да се тада у понеким берберским радњама могла купити покоја књига: кад се у рукама узурпатора једног дела Тројанове заоставштине, лојара Миха Ивановића, Дубровчанина у Београду, нашла и једна књига, он је њену продају поверио Миху, београдском берберину, што свакако није била последица пријатељских односа двојице берберина.¹¹⁵ Постоје, тако, сигурни докази да се и Тројан бавио трговином књига и тиме био, за тадашње прилике, довољно предодређен да постане и њихов творац.

Тројан Гундулић није одбио понуду да преузме прву београдску штампарију, јер је посао био добро смишљен и заснован. Ако Радиша Дмитровић, са-

стављач и оснивалац штампарије, који се у поговору те књиге назива кнезом, и није био, као што тврди Иван Кукуљевић, из Херцеговине и „земаљски кнез“ штампара јеромонаха Мардарија,¹¹⁶ ипак је сасвим јасно да је он био један од оних Срба, кнезова у турској служби, који су у шеснаестом веку забележени као ктитори разних наших задужбина, нарочито у Херцеговини. И Радиша Дмитровић схватио је своју штампарију као задужбину:

„Сведидну и преблагому Богу хвала и величје, који даје свршити свако добро дјело, што је по њему начето кому слава и власт у бесконачне вјекове амин.

Јер овај у тројници слављени Бог благоизволи цркву своју испунити светијем књигама за прославу и корист онијем, који прочитају. Тога ради ја Христу раб Радиша Дмитровић настојох помоћу светога духа и љубављу божанственијем црквама написати ову душама спасоносну књигу четвероблаговјест е дух свети кроз апостолска уста изметну за познање и испуњење прославе (похвале) пресјајног у јединству поклањаног божанства, и не поштедјех од мога Богом даног имања, док саставих слова на типарима, но изненада приђе грдни час смрти и узе дух мој и по смрти мојој оставих ове форме (типе) у дому мојем“.¹¹⁷

Штампарија је замисљена с намером да обави добар посао: у Београду, у средишту пространих српских области, а далеко од осталих штампарија у којима су рађене ћирилске књиге, њен успех је био сигуран; око штампања је требало да се труди у ту сврху ангажовани „грешни, много биједни и најмањи у иноцима (калуђерима) јеромонах Мардарије од манастира названог Мркшина Црква, што је близу Црне Горе“, који је заиста познат као зналац свог посла. „Он ће бити исто лице с оним јеромонахом Мардаријем који је 1544 год. радио у манастиру Милешеви на

¹¹⁴ Исто, 173 и д.; F. Kesterčanek, *nav. дело*, 200 и д.

¹¹⁵ J. Тадић, *nav. дело*, 181.

¹¹⁶ Slovník umjetnikah jugoslavenskih, v. Dmitrović Radiša: Tiskari jugoslavenski XV i

XVI vijeka (Arhiv za pov., I, 1851, 139).

¹¹⁷ Поговор »Четворојеванђеља« доносимо у преводу на данашњи српски језик који је дело Луке Зоре (Дубровчанин Тројан Гундулић, просветитељ српски, Срђ, I, 1902, 897—898).

штампању Псалтира“.¹¹⁸ Пошто је завршио послове у Београду, Мардарије се вратио у свој манастир, у Мркшину Цркву. „Ту је 24 јуна 1562 год. штампао још једно Четворојеванђеље, а 1 септембра 1565 год. Цветни триод“.¹¹⁹

Међутим, кад кнезу Радиши „приђе грдни час смрти и узе дух“ његов, штампарију и штампање „Четворојеванђеља“ преузео је Тројан Гундулић који тај посао није испустио из руку док га није завршио и док се у његовој радњи нису појавиле стотине књига.

„По томе ја Тројан Гундулић од великога града Дубровника иза смрти кнеза Радише бих понуђен овдје пренијети ове форме и узех и пренесох у дом мој ове форме, почех и сврших ову свету душама спасоносну књигу названу четвороеванђеља и од богоданого ми имања не поштедјех ни тијелу мојему покоја дах, док не приђох до свршења дјела.

По заповиједи господина Тројана Гундулића трудих се тијем писањем ја грешни... јеромонах Мардарије... Молим младе, и узрасле и старе, који читају или пишу ради љубави Христове да исправљају, јер не писа дух свети ни анђео него рука гњила и дух много биједан и грешан. За владања тада у источнијем странама великога Амурат Султана Сулејмана сврши се ова света и божанствена књига године 1552, круга санчанога 5, Луне 15, мјесеца августа 5. дан у Биограду. Буди слављен Бог“.

Београдско „Четворојеванђеље“ било је штампано крупним ћирилским словима, резаним, по мишљењу Љубе Стојановића, у самом Београду трудом јеромонаха Мардарија, који је десет година касније, 1562, писао у поговору „Четворојеванђеља“ штампаног у Мркшиној Цркви, да је „рукоделисао сија слова от железца и меди и прочаа“.¹²⁰

После Тројанове смрти, пронађено је, у његовој заоставштини, 59 примерака „српског јеванђеља“ („libri serviani

evangielii“) и 39 „јеванђеља“ („libri vangielii“).¹²¹ Нађена су, поред тога, „duali pali di ferro da stampa grande“.¹²² То су, свакако, неке штампарске справе, па овај податак доприноси да се реши питање судбине Тројанове штампарије. Неки наши научници сматрају да је ту штампарију понео собом у Мркшину Цркву јеромонах Мардарије. Тако је Франо Кестерчанек, који је саопштио један од пописа Гундулићеве заоставштине, писао: „Зна се, да (Тројанова штампарија) није никада пренесена у Дубровник. Како је јеромонах Мардарије, кад је Гундулићева штампарија обуставила рад, отишао у своје родно мјесто и ту отворио нову штампарију, питамо се, није ли тада понио са собом у Мркшину Цркву Гундулићеву штампарију?“¹²³ Да ли податак о штампарским справама нађеним међу Тројановим стварима после његове смрти побија ову претпоставку?

Постоје, на крају, извесни знаци да Тројаново учешће у штампању српских црквених књига у Београду не треба сводити једино на сачувано и познато „Четворојеванђеље“. После његове смрти, наиме, нађен је међу његовим стварима и робом, поред књига које се могу идентификовати са „Четворојеванђељем“, и низ других: 6 примерака празничких минеја, 10 примерака октоиха, 4 молитвеника и три „мала“ молитвеника.¹²⁴ А кад је, после Тројанове смрти, његова сестра Пава давала налог Миху Ивановићу, београдском лојару, да, као њен заступник, напише ствари заостале иза њеног брата, она је од њега, поред осталог, затражила и следеће: „Како се (у Београду) налази извесна количина ћирилских књига које су припадале Тројану, а које су штампане и вреде 200 и више дуката, настојте да их продате за 200 али не и мање дуката“.¹²⁵ 27 јуна 1556 године Пава је изјавила у дубровачком Нотаријату да је од заоставштине Тројанове примила 200 сребрних

¹¹⁸ Ђорђе Сп. Радојичић, Четворојеванђеље из 1552 год., Гласник Народне библиотеке, св. 1—2, Београд 1940, XIII.

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ F. Kesterčanek, *нав. дело*, 203.

¹²² J. Тадић, *нав. дело*, 183.

¹²³ F. Kesterčanek, *нав. дело*, 200—201.

¹²⁴ Исто, 203.

¹²⁵ J. Тадић, *нав. дело*, 176.

талира и једну врећу списа („unum sacculum parvum plenum scripturis“) (која могу, али и не морају, бити пословни документи).¹²⁶ Можда ова сведочанства још увек нису довољна да потврде претпоставку неких наших научника да је из Тројанове штампарије потекло више ћирилских књига, а не само „Четворојеванђеље“ (што је, заиста, могло бити урађено у међувремену од појаве „Четворојеванђеља“ (1552) до Тројанове смрти (1554 или 1555), поготову кад се узму у обзир она „*dui pali di ferro da stampa grande*“, нађена међу Тројановим стварима после његове смрти). Али, ако изричито не доказују то, ове чињенице свакако потврђују мишљење које смо на почетку истакли да Тројан Гундулић није случајно преузео кнез-Радишину штампарију, јер је он, очевидно, имао посла с књигама и с њиховом продајом.

Тако су Дубровчани у једном културном претњу српског народа, у раду прве београдске штампарије, одиграли крупну улогу у време кад су иначе били далеко од тога да и у свом граду, слободном и богатом, остваре једну такву установу.

После шеснаест деценија мирног живота, Београд је, од последњих година седамнаестог столећа, поново постао ратно попрштено. Неколико пута разаран топовском палбом и експлозијама, сагаран у пожарима и морен кугом, излаган пљачкањима војски које су се око њега отимале, он је непрестано мењао своју физиономију; запуштеност, беда и немар увлачили су се у њега све дубље и претварале тај некада живи и богати град у оно чамотно и прљаво јаничарско гнездо уочи српских устанака.

У тренутку кад је, 1688 године, обруч аустријске војске почео да стеже Београд, јаничари су опленили цео град и, натоваривши његово благо, бесцено га, на лађе, отпловили низ Дунав. Повлачећи се у тврђаву, београдски сераскер спалио је оба предграђа и тиме претворио у пепео највећи и најбо-

гатији део тадашњег Београда. Аустријско освајање града обележено је пљачкањем и покољем без милости. Ништа мање није страдао Београд ни две године доцније кад је поново пао у турске руке.

После Карловачког мира 1699 године Београд је постао главна турска погранична тврђава према Аустрији. Пространи и богати трговачки град скупљено се са попаљених предграђа поново у тврђаву и претворио у запуштени јаничарски гарнизон. Становништво, и српско и турско, делом је изгинуло а делом се растурило на разне стране у време дугог Бечког рата. Сад се враћало споро, осиротело и обеспокојено. Трговци су се окупљали опрезно и неповерљиво, јер су претерани намети, изазвани општим опадањем Царства, и разуларена јаничарска руља ометали нормалан трговачки живот града. „Јаничари у граду имају неограничену власт“, забележила је леди Монтегју кад је почетком 1717 године пропутовала кроз Београд. Некада богата дубровачка колонија свела се сада на два или три сиромашна трговца који су се, придављени разним дажбинама и таксама изазваним против њих без обзира на њихове повластице, све теже одржавали. Они једва имају да се чиме прехране, — тужила се, у једном писму Порти, дубровачка влада.

Нови ратови и освајања само су убрзали ово опште пропадање. Крајем осамнаестог века, Београд је пружао жалосну слику јаничарског безвлашћа, немара и зачмалости читавог становништва и непрестаног економског назадовања. Овај некада богати трговачки чвор који је везивао путеве између Беча и Персије, Будима и Солуна, постао је сада скела за трговину стоком српских земаља с Аустријом. Продирање аустријских трговаца, започето у седамнаестом веку, довело је, у следећем столећу, до пуног уништења дубровачке трговине у Београду и у свим градовима северно од линије Сарајево — Софија. Понеки заостали Дубровчанин није више претстављао никакав привредни чинилац ни за свој град ни за Београд.

¹²⁶ Исто, 178.